

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNİN DÜŞÜNSEL BOYUTU*

INTELLECTUAL EXTENT OF THE COOPERATIVE SYSTEM IN TURKEY

Özlem YILDIRIR KOCABAŞ**

Özet

Türkiye’de kooperatif düşüncesinin ve hareketinin gelişimi, Mithat Paşa tarafından kurulan Memleket Sandıkları ile başlamıştır. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan kooperatiflerin çokluğu, Atatürk’ün kooperatifçiliğe ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir. 1929 ve 1935 yıllarında çıkarılan tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri kanunları ile Türkiye’deki kooperatiflerin sayılarında önemli artışlar görülmüştür. 1950’li yıllara gelinceye kadar kooperatif düşüncede yaşanan bu hızlı gelişim, daha sonraki yıllarda çıkarılan kanunlarda ve düzenlenen planlarda kendini göstermeye başlamıştır.

Kooperatif düşüncenin gelişmesine katkıda bulunanlar, yazmış oldukları yazılarla ve ileri sürmüş oldukları fikirlerle bu düşünceyi desteklemişlerdir. Bu çalışmada; II. Meşrutiyet yıllarındaki düşünsel gelişim incelenirken, önemli isimlerin kooperatif düşünceye katkıları da anlatılmaktadır. Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde Atatürk’ün kooperatif düşünceye verdiği önem, yayınlanmış olan eserler, çıkarılan dergiler, düşüncenin gelişiminde katkıda bulunan önemli isimler üzerinde durulmaktadır. 1863 yılından 1950 yılına gelinceye kadar kooperatifçilik tarihimiz içerisinde yeri büyük olan isimler, eserler, kurumlar açıklanmaktadır. Kooperatif düşünceye katkıda bulunan isimler, yapmış oldukları konuşmalarla vermiş oldukları değerli eserlerle, kooperatif kuruculuğunda görev almalarıyla kooperatif düşüncenin gelişiminde büyük rol oynamışlardır. Bu sunum, bir taraftan Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarındaki gelişmeleri incelerken, diğer taraftan da süreç hakkında bilgi vererek, kooperatif düşüncenin önemi hakkında tekrar düşünme fırsatı yaratacak

Anahtar kelimeler

1-Kooperatifçilik 2- Meşrutiyet 3-Cumhuriyet 4- Tarım 5- Ekonomi

* 6-7 Ekim 2011 tarihlerinde Türk Kooperatifçilik Kurumu tarafından düzenlenen “20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi”nde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, oyildirir@deu.edu.tr, ozlemyildirir@hotmail.com

Abstract

The progress of idea and act of the cooperative system in Turkey has commenced with the country cases established by Mithat Pasha. The majority of the cooperatives established in the first years of the constitutionalism and Republic shows how much importance Ataturk gave to the cooperative system. It was observed that the number of cooperatives in Turkey has been significantly increased following the agricultural credit and sales cooperatives laws introduced in 1929 and 1935. Such a fast progress on cooperative thought in Turkey up to 1950's has started to raise more by means of the laws and regulated plans in the following years.

Those, who have made contributions to the development of cooperative thought, have supported this thought by their published writings and asserted ideas. In this study; intellectual improvement is analyzed in the years of II. Constitutionalism and also the contributions of important people to the cooperative system are explained. When it comes to the Republic years, the importance that Ataturk gave to cooperative thought, published works, issued reviews and important people who made contributions to the cooperative thought are included in this study. Important names, works and institutions in our cooperative history between 1863 and 1950 are explained. People who have made contributions to the cooperative thought have played a significant role for the development of cooperative thought through their speeches, published valuable works, assignments in cooperative foundations. This presentation is going to create an opportunity for re-consideration of the importance of the cooperative thought by providing information with regard to the investigation of the developments in the years of the constitutionalism and Republic and on the other hand, giving information on the process.

Key words

1-Cooperative 2- Constitutionalism 3-Republic 4- Agriculture 5- Economy

Kooperatif kelimesinin gerek hukuksal gerekse ekonomik anlamda pek çok tanımları yapılmıştır. Sözcük anlamı olarak bakıldığında temelde işbirliğini anlatmakta, hukuksal ve ekonomik yönlerden değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Latince *Cooperatio* kelimesinden türetilmiş olup, işbirliği yapmak fiilini ifade etmektedir. Ekonomik olarak çeşitli tanımlarından bazıları şunlardır: “*Kooperatif dağılımdan zarar görenlerin, bu zararı ortadan kaldırmak ve dağılımda bir denge yaratmak amacıyla, kendi istekleri üzerine birleşip meydana getirdikleri kollektif bir işletmedir.*” (Mülâyim, 1992, s. 54)

Dünyada kooperatifçilik hareketi, sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal durumlarla bağlantılı olarak her ülkede farklı özellikler göstermiştir. Türkiye’de kooperatifçilik hareketi, Osmanlı Devleti döneminde Mithat Paşa’nın “Memleket Sandıkları” ile başlamış ve daha sonraki yıllarda dönemin koşullarına göre, aşama aşama ilerlemesini sürdürmüştür. Mithat Paşa ile atılan ilk adım, II. Meşrutiyet yıllarında, Cumhuriyet döneminde hem düşünsel hem de eylemsel açıdan gelişmiştir.(Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kocabaş, 2010, 389s.)

Kooperatifçilik hareketi, Türkiye’de Mithat Paşa tarafından kurulmuş olan Memleket Sandıkları ile başlamıştır. Türkiye’de, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına gelinceye kadar düzenli kurumlara sadece zirai kredi alanında değil, iktisâdi faaliyetin hiçbir alanında da rastlanmamaktadır. Çiftçinin teşkilata bağlanmamış bir kredi mekanizmasının çarkları arasında, tefecilerin ağır faizleri altında ezildiğinin görülmesi teşkilatlı bir zirai kredi sisteminin gereğini ortaya çıkarmıştır.

Mithat Paşa, önceleri Niş ve daha sonraları Silistre ile Vidin’in birleşmesiyle oluşan Tuna vilayetinde valiyken, köylünün teşkilatlı bir zirai kredi sistemine kavuşmasındaki zorunluluğu görmüştür. Tuna vilayetinin “Piro” kasabasında 1863 (1280) yılında ilk teşkilatı kurmuş ve 1867 yılında da resmîlik kazandırmıştır. Bu teşkilata da “Memleket Sandığı” adı verilmiştir.(Memleket Sandıkları Nizamnamesi 17 Rebiülevvel 1284(1867), Madde:6)

Menafi Sandıkları da gerekli olan tedbirleri alamadığından ve düzenli bir politika izleyememesinden dolayı ortadan kaldırılmıştır. Sonrasında, 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur. Ziraat Bankası’nın kurulduğu yıllarda devralınan sermaye 2.2 milyon altındı. 1889 yılında yurdun pek çok yerinde Ziraat Bankası’nın teşkilatlanabilmiş olması, menafi sandıklarının önceden kurulması ile ilgilidir. (Saka, Sayı: 46, s. 6-7) Ziraat Bankası’nın ilk

genel müdürü Mikail Portakal'dır. İlk personel kadrosunu mülkiyelilerden oluşturmuştur. Meşrutiyet yıllarına gelindikten sonra yeni nizamname hükümlerince işlemlere başlanmıştır. (Bora, 1977, ss. 24-27)

Ziraat Bankası'nın kuruluşundan sonra, İzmir'de kooperatif hareketinin gelişimi ile ilgili olarak bazı çabaların olduğu görülmektedir. İzmir'de 1316 (1900) yıllarında "Köy bakkalları" kurulması girişimi, köy tüketim kooperatifçiliğinin gelişimi ile ilgili olması açısından büyük önem taşımaktadır (Arıkan,1989,ss.31-43). Vali Kamil Paşa, köylüleri soyguncu tüccar ve gezici esnaf elinden kurtarıp, kendi kuvvetleri ve kaynakları ile kendi ekonomik durumlarını koruyacak bir çare olarak köylerde, kooperatif bakkal kurmak için harekete geçmiştir. *Ahenk* gazetesi, bu düşüncüyü halka ilân etmiş ve köy hayatıyla ilgili olanların düşüncelerini öğrenmek istemiştir. *Ahenk* gazetesi tarafından düzenlenen ankette, köy bakkallarının zararlarını önlemek için okuyucuların fikirleri sorulmaktadır.

İttihat ve Terakki Partisi için ulusal ekonomi, Osmanlı İmparatorluğu'nu kalkındıran bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Milli anlamdaki üretim, yabancı ülkeler tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Ziya Gökalp'in ekonomi alanındaki fikirleri, yapılan öneriler arasında dikkat çekicidir. Türklerin ekonomik idealinin ülkede büyük sanayi kurmak olduğunu söyleyen Ziya Gökalp, çiftçilerden oluşan bir tarım ülkesi olarak kalmayı kesinlikle red ettiğini belirtmekte, Türkiye'nin sanayi devrimini gerçekleştirmesini gerekli görmektedir. Ekonomik idealin, korumacılık sistemini ve milli ekonomi kuramlarını benimseyerek gerçekleştirebileceğini söylemektedir.(Parla, 1989, s. 107-108)

II. Meşrutiyet yıllarında kooperatifçilik konusu üzerinde ilk duran kimselerden birisi, Ethem Nejat'tı. Ethem Nejat, ılımlı bir koruyucu gümrük politikasını yansıtan ve kayıtsız şartsız serbestliği reddeden *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesinde* kooperatifçilikle ilgili yazılar yazmıştır. Ona göre, yalnız başına yapılmış olan işlerden çok büyük ve ortaklaşa yapılan işler yararlıdır. Sanayide, ziraatte ve ticarete gelişmenin bir bütün içinde olması gerekmektedir. Bu alanlarda faaliyet gösteren teşebbüsler, sermaye sağlamak durumundadırlar. Ethem Nejat'a göre, sermaye sağlamak için en gerekli olan kurumlar şirketlerdir. Osmanlı Devleti'nde şimendüfer, tramvay, rıhtım, modern liman kumpanyaları adı altında Avrupa sermayelerinden oluşan şirketler bulunmaktadır.(Nejat, 1323 (1907), s. 252)

Ahmet Cevat Emre, II. Meşrutiyet yıllarında kooperatif düşüncesinin yayılmasında en etkili olan isimlerden birisidir. Girit'in Resmo kasabasında doğan Ahmet Cevat, tüccardan Sakallızade Hasan Hulki Efendi'nin oğludur. Girit'ten İstanbul'a gelerek Kuleli İdadisi'ne girmiş ve buradan Mekteb-i Hayriye'ye birincilikle geçmiştir. Harbiye'nin ikinci senesine kadar tahsiline devam ederken, rejimin değişmesinin gerektiği gibi düşüncelere kapılmıştır. Padişahın toplamış olduğu Askeri Divan-ı Harb'in sürgüne gönderdiği, devrim düşüncesine sahip olanlar arasında Ahmet Cevat Emre ve arkadaşları da bulunmaktadır.(Baş,1952,s.14) Sürgüne gönderildiği Trablusgarb'da geçirmiş olduğu günlerde pek çok faaliyette bulunmuştur.

Ahmet Cevat'ın sürgünde bulunduğu yıllardaki girişimlerinden en önemlisi "Mektep-i İrfan" adını taşıyan bir özel okul kurmuş olmasıdır. İlk alfabe bu yıllarda oluşturarak "Mektep-i İrfan"da okutmaya başlamıştır. Ayrıca, sürgün dönemi boyunca tercüme de yapmıştır. Roussesau'nun "Mukavele-i İctimaiye"sini ve daha pek çok eseri tercüme etmiştir. Trablusgarb'a sürülmüş olan Ahmet Cevat, 11 yıl süren sürgün hayatından sonra İstanbul'a gelerek *Şura-yı Ümmet* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. *Volkan* ve *Serbesti* isimli gazetelere karşı *Siper-i Saika* adlı gazeteyi çıkarmıştır. 31 Mart olayının gerçekleşmesine kadar bu gazete çıkarılmaya devam etmiştir.(Emre, 1956, ss.15-21)

İktisatta İnkılâp: İstihlak Teavün Şirketleri isimli bu ilk kooperatifçilik kitabında Ahmet Cevat, Avrupa'da gezmiş olduğu yerlerdeki kooperatif hareketlerinden ve o ülkelerde yayınlanan kitap, dergi ve broşürlerden söz etmektedir. (Cura, Sayı: 19, s. 15) Ahmet Cevat'ın kitabına verdiği ismin *İktisatta İnkılâp* olmasının nedenini daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek gerekirse şunları söyleyebiliriz. On yedinci yüzyılda Avrupa'nın endüstri üretimi evlerde, aileler arasında tezgahlarla yapılıyordu. On sekizinci yüzyılda buhar makinelerinin meydana getirdiği büyük devrimle fabrikalar ve sermayeye dayalı kurumlar açılmaya başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı işveren ve işçi kavgalarıyla geçmiştir. Şahsi sermayedarlığın zararlarını ortadan kaldıracak hiçbir metod bulunamamıştı.. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kooperatifçilik o kadar büyük bir ilerleme gösterdi ki, dünyanın ekonomik çehresini yakın bir gelecekte tamamen değiştireceğine başta Ahmet Cevat olmak üzere, bu düşünceyi taşıyan pek çok kişi inanmıştı. Ekonomi alanında bir devrim olarak kabul edilen kooperatifçilik, bu kitapta *İktisatta İnkılâp* olarak tarif edilmiştir. Ahmet Cevat tarafından çıkarılmış olan bu kitap, ilk

olarak *İkdam* gazetesinde tanıtılmış ve daha sonraları pek çok dergi ve gazetede bu eserle ilgili yazılar çıkmıştır. Mehmet Zeki tarafından yazılmış olan bir yazıda bu eserin içeriğinden ve kooperatifçilik hareketindeki yerinden söz edilmektedir.(Zeki, 1330 (1914), ss. 231-233)

Ahmet Cevat, kooperasyonun özelliklerinden söz ederken ve üreticiye, tüketiciye olan faydalarını açıklarken gerekli olan eşyayı üreticiden alarak, arada kazanç elde eden tefecileri uzaklaştırıp tüketicilere üretilenleri sunmanın en iyi yöntem olduğunu söylemektedir. Kooperatifçiliğin amacı, tüketicileri kendi kendilerinin taciri ve üreticisi yapmaktır. (Cevat, 1334 (1918), s. 353) Ahmet Cevat kooperatifçilik konusunu açıklarken herkes tarafından iyi anlaşılması için bu konuda çeşitli örnekler vererek anlatmaktadır. Kooperatifçiliği tanımlarken vermiş olduğu bir örnekte teavünü, birkaç kişinin toptan bir ceviz ağacını alarak toplayıp aralarında taksim etmesiyle, bu taksimden çarşıda satılan fiyattan yarı yarıya yararlanılması şeklinde açıklamaktadır.

Ahmet Cevat Emre, okullarda ulusal bilinci oluşturacak olan “terbiye-i iktisâdiye”nin verilmesi görüşünü savunmaktaydı. Ahmet Halit Bey tarafından çıkarılmakta olan *Talebe Defteri* mecmuasında da yazmış olduğu makalelerle öğrencileri ortaklaşa ve dayanışma içinde çalışmaya “Arttırma Sandıkları” oluşturmaya çağırmakta idi. Öğrencilere yönelik olarak Mehmet Asım ile birlikte 1334 (1918) yılında çıkarmış olduğu *Anadolu Yavrusunun Kitabı*, Mekatib-i İbtidaiye’nin dördüncü sınıfında okutulan ve “malumat-ı diniye, kıraat ve musahabe-i ahlakiye, sarf, imla, tahrir, coğrafya, tarih, eşya, ziraat, hesap, hendese, resm ve el işleri” gibi konuları işleyen bir eserdir.(Bakınız :Us, Emre,1334)

Muhittin Birgen, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önde gelen yazar, gazeteci, çevirmen, siyaset ve fikir adamlarından biridir. Bu niteliklerinin yanında çağdaş Türk kooperatifçiliğinin önde gelen isimlerinden birisi olması nedeniyle önemli bir yere ve değere sahiptir. Ahmet Cevat Emre tarafından hız kazanmış olan kooperatifçilik hareketinde bir diğer önemli kişi de Ticaret ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Cemal Bey’dir. Cemal Bey’in kooperatif düşüncesine katkısı, kooperatiflerle ilgili olarak yazmış olduğu yazı ve çıkarmış olduğu *Kooperatif Şirketler Kanunu Layihası ve Esbab-ı Mucibesidir*.(Cemal,1330(1914)

Kooperatif Şirketler Kanun Layihası ve Esbab-ı Mucibesinin 1914 yılında onun tarafından çıkartılması kooperatifçilik hukuk tarihinde önemli bir aşama sayılmaktadır. 88 maddelik Kooperatif Şirketler Yasa Tasarısı, meclise sevk edilmiş, fakat I. Dünya Savaşı nedeniyle yürürlüğe girmesi sağlanamamıştı. Bu tasarıda iki ve daha fazla kooperatif şirketin bir heyet kurabilecekleri belirtilmekteydi. Kooperatif şirketleri denetlemek için kurulacak merkezin, her türlü kooperatifin “Heyet-i İttihadiye”ler oluşturabilmeleri için çeşitli tedbirler alması sağlanacaktır. Kooperatif şirketlere kolaylıklar sağlanması bu tasarıda üzerinde durulan konular arasındaydı. Kooperatiflerin yazışmaları posta ücretinden bağışık tutulacak ortaklarına kâr dağıtmazsa, temettü resmi (kazanç vergisi) ödememeleri sağlanacak ve mahkeme harcı rüsumundan muaf sayılacaklardır. Kooperatiflere parasal açıdan yardım sağlamak için kooperatif şirketler merkezi tarafından Kooperatifler Merkez Sandığı oluşturulması kanun tasarısının üzerinde durduğu önemli konulardandır.(Toprak, s.132-133) Birinci bölümün ikinci faslında da Kooperatif Şirketler Merkezi ve Kooperatif Merkez Sandığı hakkındaki bilgiler yer almaktadır.(Cemal,,ss.4-30) *Kooperatif Şirketler Kanunu Esbab-ı Mucibesi* adı verilen kooperatif şirketler kanunu gerekçesi, kooperatif teşkilatı ve kooperatifler kanunu ile ilgili maddelerle başlamaktadır.

Cemal Bey tarafından hazırlanan bu layiha, yabancı ülkelerdeki kooperatif hareketi örnek alındığından Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı İsmail Rıfkı Bey’in de yabancı ülkelerdeki kooperatifçilikle ilgili geniş raporundan dolayı bu kanun layihasının sonuna ek olarak görüşlerini soru-cevap şeklinde belirtmiştir. İkinci Meşrutiyet kooperatifçiliğinde Cemal Bey yapmış olduğu katkılarla önemli bir yer edinmiştir. Hazırlamış olduğu layihanın yasallaşmaması, kooperatifçilik hareketi için önemli kayıplardan sayılmaktadır. İsmail Rıfkı, *İtibar-ı Zirai ve Kooperatif Şirketleri* hakkında Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan’da yapmış olduğu incelemeleri çok ayrıntılı bir rapor halinde kaleme almıştır. Bu rapor, Ticaret ve Ziraat Nezaretine sunulmuştur (16 Nisan 1330-29 Nisan 1914). İsmail Rıfkı, *İtibar-ı Zirai ve Kooperatif Şirketleri Hakkında Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan’da icra edilen tetkikat-ı netayicini havi raporunda* zirai kredi kooperatifleriyle çeşitli kooperatif şirketleri, ziraat cemiyet ve sendikalarının Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan’daki faaliyetleri ve buldukları memleketlere yapmış oldukları hizmetlerle ilgili bilgiler vermiştir.(İsmail Rıfkı, 1331)

Hasan Tahsin Aynî, Meşrutiyet yıllarında Maliye Müsteşarlığı yapmış, Üniversitenin Hukuk Fakültesinde ve Siyasal Bilgiler Okulunda yıllarca maliye ve iktisat

dersleri vermiştir. “Harsî ve İçtimâi Araştırmalar Derneği”nin başkan vekili Z.F. Fındıkoğlu, başkan da Prof. Aynî olmuştur. Remzi Saka’ya göre, Prof. Aynî, sosyal sorunları, kooperasyon yörüngesine oturtabileceği inancındadır.(Saka,1974, s. 27-28)

Aynîzâde Tahsin Bey’in kooperatifçiliğe hizmetlerini iki devreye ayırmak mümkündür. Meşrutiyet yıllarında ve Cumhuriyet döneminde kooperatifçilikle ilgili hizmetleri olmuştur. Meşrutiyet döneminde iki çeşit ekonomik düşünce sistemi vardı. Biri tamamen liberal, diğeri milli ekonomiyi savunan görüştü. Milli ekonomiyi yansıtan *Teavün ve İstihlâk-i Milli Cemiyeti*, Aynîzâde Hasan Tahsin Bey tarafından desteklenmişti. Kooperatiflerin milli ekonomide hak ettikleri yeri almaları gerekliliği ile hız kazanan hareketi ve bilimsel anlamda da bu düşünceyi yaymak için “Kooperatifçilik Cemiyeti” kurulmuştur.. Cemiyetin statüsüne göre Kooperatifçilik Cemiyetinin amacı, kooperatifçilik hakkında bilimsel esaslar çerçevesinde incelemeler yapmak ve Türkiye’de kooperatif fikirlerini yaymaktır. Kooperatifçilik Cemiyetinin ilk beyannamesi Aynîzâde Tahsin Bey’in imzasını taşımaktadır. Cemiyetin ilk beyannamesi, İstanbul Darülfünununda Mustafa Kemal’in İzmir İktisat Kongresindeki nutuklarından alınan ilham ile hazırlanmıştı. Bu beyannamede bütün Darülfünun müderrisleri ve ilk mektepler de dahil olmak üzere bütün okul öğretmenlerinin Cemiyetin doğal azası sayıldığı, Türk kooperatifçiliği ile ilgili her kadın ve erkeğin Cemiyete girebileceği, ders kitaplarına kooperatif fikrinin girmesine çalışılacağı belirtilmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu’nda sermayesizlik en büyük sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük sermayelerle yaşayan küçük müstahsillerle, büyük sermayelere sahip olanların arasındaki ahenksizliğin ortadan kaldırılabilmesi için tek çözüm yolu kooperatifler olarak görülmektedir. Kendi kendilerine bir iş idare edemeyecek durumda olanların birleşmeleri sonucu, Mustafa Suphi Bey’in ifadesiyle “Tesai Cemiyetleri” oluşmuştur. “Tesai istihsal cemiyetleri”nin amaçlarından en önemlisi, kârın gerçek müstahsillere verilmesidir. “Tesai Cemiyetleri” istihsal (üretim) ve istihlâk (tüketim) alanlarında faaliyet göstermektedirler. (Mustafa Suphi, 1328, s. 1065) Mustafa Suphi’ye göre, “tesai istihlâk cemiyetleri”, kendi aralarında bir mağaza açarak, kendi kendilerine satış yaptıklarından aradaki bakkal ve diğer kişilerin kazanacakları kârlar cemiyete kalmaktadır.

Cumhuriyet, yeni bir devlet biçimi olmakla birlikte, İmparatorluğun ekonomik ve toplumsal mirası üzerine kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, savaşlar yüzünden elinde

bulunan geniş toprakları ve ekonomik kaynakları yitirmiştir. Üretim güçleri yönünden uygunsuz koşulları devralan Cumhuriyet, üretim açısından da hızlı gelişmeyi engelleyen bir ortamda yepyeni bir düzeni yerleştirmeye çalışıyordu. Düşünce açısından baktığımızda, “serbest” ve “himâyecilik” arasında gidip gelen bir ekonomik yaklaşım gözlenmekteydi. (Bakınız: Çavdar, 1982)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde geleneksel yönetim yapısının giderek sarsılması, yasal düzenlemelerin yeniden yapılmasını gerekli kılmıştı. Yasal ve kurumsal düzenlemelerin, ekonomik ve toplumsal yapıya ters düşmeleri, yalnız başarısız olmaları yanında, yeni sorunların çıkmasına da neden olmaktaydı. Tarım kesimi açısından bakıldığında, gelişmeyi engelleyen en önemli etken, ticari tarımın çok dar bir alanda ve yabancı sömürüye açık olmasıydı. Köylü yarı feodal, yarı toprak köleliği düzeninin yanında ağır vergiler altında da ezilmekteydi. (Ünal, 1977) Tarımsal kredi temininin yetersizliği, kooperatifleşmenin henüz daha yerleşmemesi, pazarlama olanaklarının kısıtlanmasına neden olmuştu. Bir yandan büyük toprak mülkiyetinin varlığı diğer taraftan yaygın olan küçük üreticilik, Osmanlı tarımının temel özelliğini oluşturmaktaydı. Üretim alanları ile piyasalar arasında iletişim ve ulaşımın bulunmaması, büyük kentlerin zorunlu gıda maddelerini yurt dışından sağlamalarına neden olmaktaydı. (Kazgan, 1999, ss. 25-50) Tefeciliğin, aracılığın yaygın olduğu dönemde gelişen tarımsal kooperatifçilik hareketi zaman içerisinde hız kazanmıştır.

Cumhuriyetin ilân edilmesiyle birlikte her alanda yapılan atılımlar gibi kooperatif harekette de hem hukuksal hem de düşünsel açıdan ilerleme görülmüştür. Kooperatif hareketin bir düşünce olarak yerleşmesinde Atatürk'ün önderliğinin ve hareketi örgütlemesinin rolü büyüktür. Atatürk, kooperatifçiliği belli bir zaman aralığının sınırları içerisinde değil, yeni Türk devletinin başına geçmesinden ölümüne kadar sürekli olarak ele almıştır.(Taluğ, 1981,s.54)Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım politikaları açısından önemli bir yaklaşım, nüfusun arttırılması olarak gösterilmekteydi. Tarımdaki üretim teknikleri de geliştirilmeye çalışılmıştı. Kredi kooperatiflerinin başlangıçta istenilen başarıyı elde edememesi, kooperatiflerin en zengin köylerden başlaması ve ekonomik konularda desteğin sağlanamamasından kaynaklanmaktaydı. Cumhuriyetin ilân edilmesine kadar, kooperatifçilikle ilgili olarak yasal anlamda bazı düzenlemelere yönelik çabalar bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından kısa bir süre önce, 27 Eylül 1920 tarihinde *Kooperatif Şirketler Kanun Layihası* meclise gönderilmiş ve 28

Aralık 1920 yılında da Genel Kurul gündemine alınmıştır. Bu tasarıda Meclis başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün de imzası bulunmaktadır. Tam anlamıyla görüşülemediğinden ve gereken ilgiyi görmediğinden dolayı, yürürlüğe girememiştir. (Bora, 1973, s. 8.) Kanunlaşamayan diğer bir layiha ise Türkiye Köy Bankaları Kanun Layihasıdır.

Atatürk, köylünün her konuda bilinçlenmesini istemekteydi. Yapmış olduğu bir konuşmada şu sözleri oldukça anlamlıdır: *“Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum. Makinesiz tarım olmaz, el emeği güçtür. Birleşirseniz birlikte makineler alırsınız. Yılda yüz dönüm çalışır, on katını eker, yüz katını elde edersiniz, bir de toprağın sevdiği tohumu bulup ekmelidir. Yurdumuz, çiftçi ülkesi olmağa henüz hak kazanmıştır. Tarım ülkesi olacağız. Bu da ancak makinalı tarımla olur.”* Atatürk, kooperatifçiliğin her yerde sevildiğini satış ve kredi için yararlanıldığı gibi diğer konularda da yararlanması gerektiğini sözlerinde belirtiyordu. Ekonomik konulara ağırlık verilmesi ile ilgili olarak yapmış olduğu şu öneri de oldukça anlamlıdır: *“Ticarete sâlim bir cereyan vermek için başka unsura istinat etmek zaruretindeyiz. Bu da ancak alım-satım kooperatifleri ile olabilir. Memleketi kooperatif şebekesinin ihata etmesi şayan-ı arzudur. Bu kooperatifler vücut buldukça dağınık bırakılmamalı, teşkilat altına alınmalıdır.”*(Ökçün, 1981, ss. 172-174.)

Açılacak alım-satım kooperatifleriyle köylü, tefecilerin ve soyguncuların baskılarından kurtulabilecektir. Kooperatifler arasında bir birlik meydana getirilmeli ve hükümet kooperatiflerin birliğine yardımcı olmalıdır. Atatürk'ün de her zaman belirttiği gibi, kooperatifçilik konusunda gelişmiş olan ülkelere “mütehassıs”lar gönderilmeli, kooperatif teşkilâtının incelenmesi sağlanmalıdır. Ekonomik görüşün temelinde sınıfsız ve ayrıcalıksız bir kitle yaratmak gelmektedir. (Bilge,1981,s.11) Bu düşüncelerin ışığında Atatürk, yasal düzenlemelere doğru gitmiştir. Ekonomik tedbirlerin alınması, çiftçinin çalışmasını arttıracak bilgi ve aletlerin kullanılıp yayılmasını ve bunlardan yararlanılmasını sağlayacağından önemlidir.

Türk kooperatifçilik tarihi içerisinde önemli bir yer tutan “İstihsal Alım Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi”nin çıkarılmasıyla birlikte, kooperatiflere İktisat Vekaleti bütçesinden yardım yapılması, Ziraat Bankası tarafından da kredi verilmesi öngörülmekteydi. Bu nizamnameye göre yaklaşık olarak 40 tane kooperatif kurulmuştu. Tütüncüler, sebze ve meyveciler, konserveciler, dokumacılar kooperatifleşmeye doğru gitmiştir. Kooperatiflerle ilgili olan bu nizamname, kooperatif kanunları arasında ilk

yürürlüğe girmiş nizamname olması ve Mustafa Kemal Atatürk'ün desteği ile hazırlanması açısından önemlidir.(Hazar,1981,s.23) İlk yıllardaki kooperatifçilik bakımından önem taşıyan bu girişimler, daha sonraki yıllara da zemin hazırlamaktadır

Çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi gruplarının ayrı ayrı oluşturdukları ekonomik ilkeler,“Misak-ı İktisâdi'nin tabanını oluşturacaktır. Çiftçi grubunun ekonomik ilkeleri, “reji, tarımsal maarif, asayiş, âşar, Ziraat Bankası ve tarımsal itibar, yollar, orman, tarımda hayvan sorunları, çiftçilik, tarımda makine” (Aksoy, 1998, s. 47) gibi dokuz konuda yoğunlaşmıştı. Bunlar, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel ilkelerinin “iktisadi bölümü”nün özeti idi.(Tezel, 1986, ss. 131-133)

19 Mart 1923 tarihinde Atatürk'ün bilgi ve onayı ile “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi” tarafından çıkartılan *Kooperatif Şirketler* isimli kitap, Atatürk'ün ve o dönem yönetiminin karşı karşıya bulunduğu sorunlar arasında bile kooperatifçiliğe verdiği değeri bir kez daha belgelemektedir. (Mülâyim, 1982, s. 232) Sözlerinde “Hedef Kooperatifçilik” sloganını kullanan Atatürk tarafından bu konu, anlamlı bir şekilde işlenmiştir. Kooperatif kitaplarından alınacak bilgilerin özü, bu yapıtta kolaylıkla bulunabilir. Adı geçen kitabın giriş bölümünde, çiftçilerin, sanatkar ve esnafın işlerinde ilerleyebilmeleri, çok kâr elde edebilecekleri girişimleri başarabilmeleri için en kestirme çare olarak kooperatif şirketlerinin memleketimizde de kurulmaları ve çoğalmalarının milletimiz için başlı başına bir iktisat zaferi oluşturacağı belirtilmektedir. Bu kuruluşa herkesten daha fazla ihtiyaç duyduğumuzun ortada olduğu, fakat buna rağmen, kooperatif şirketlerinin esnaf, çiftçi ve halka sağladığı büyük faydaların henüz memleketimizce takdir edilemediği vurgulanmıştır.(*Kooperatif Şirketler*, 1977, s. 13-14.)

Cumhuriyetin ilk yılları, kooperatifçiliğin çeşitli yasalarda yer aldığı, bir örgütlenme biçimi olarak varlığını kabul ettirdiği yıllardır. Çıkarılan kanunlardan bir diğeri de “İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu”dur.(Yıldırım,1993, ss. 66-78) İtibâr-ı zirai birlikleri, köy halkını, bir kooperatif birliği içinde birbirine bağlamak fikri açısından iyi bir örnektir. Müstahsilin, kuvvetli bir ekonomik birleşmede toplanması bu kanunun ve birliklerin esas amaçlarındandı. (Birgen, 1930, ss. 18-20) İlk zamanlar bu kanunun, büyük başarı göstereceği düşünülse de sonraki yıllarda bu başarı gerçekleşmemiştir. İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ile çiftçiler düşük faizle kredi bulabilecekler ve ürünlerini kolaylıkla satabileceklerdi.

Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun çıkarılmasını gerekli kılan nedenlerin başında, tarımın sanayiye hammadde sağlayacak bir konumda olmasından dolayı, tarımsal üretimi bir düzene sokmak gelmekteydi. Kırsal kesimdekilerin tüketim eğilimi içinde olmasından dolayı, kırsal kesimin desteklenmesini gerektirmekteydi. Sosyal sınıf çatışmalarının en aza indirilmesi ve çatışmaların bir süre için geciktirilmesi yolundaki önlemlerin başında 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun çıkarılması gelmektedir. (Varlık, 1980, s. 105)

İsmail Rıfıkı Bey'in Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve İtalya'daki zirai kredi kooperatifi teşkilâtı hakkındaki incelemeleri gibi 1928 yılında da bir heyet, Balkan ve Avrupa ülkelerinde incelemeler yapmak üzere gönderilmiştir. Bu incelemeler sonucunda edinilen fikir ve düşüncelerle ülkemizin ekonomik şartları göz önünde tutularak Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ve Esas Mukavelenamesi hazırlanmıştır. (Atasagun, 1940, s. 34-35)

Ziraat Bankası, belirtilen bu esaslardan hareket ederek kredi ihtiyacına cevap verecek kooperatifleri kurmakla işe başlamıştır. Tamamı 24 madde olan 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" 28 Mayıs 1929 tarihinde Meclisten geçerek kesinlik kazanmıştır. 5 Haziran 1929 tarihinde de yürürlüğe konmuştur. Bu kanuna göre tarım işletmelerinin kısa vadeli üretim ihtiyaçlarını karşılamak üzere; köy, şehir ve kasabalarda zirai kredi kooperatifleri kurulabilecekti. Bu kanuna dayanılarak 1935 yılı sonuna kadar 67.332 ortağı bulunan 668 Zirai Kredi Kooperatifi kurulmuş bulunuyordu. (Atasagun,1943, ss. 13-29)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı ülke ve ekonomik miras tam bir enkaz olduğundan İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen amaçlara ulaşmak çok zor görünmekteydi. Türkiye yeni bir karar almak durumundaydı. Atatürk, Türkiye'yi kendi koşulları içerisinde değerlendirerek devletçi sisteme geçti ve adını da "Mutedil devletçilik" koydu. 1931 yılında devletçilik bir ilke olarak belirirken, bunda Atatürk'ün devlet-birey anlayışı etkili olmuştur. Bu sayede demokrasiden uzaklaşmadan devlet ve özel girişim arasında uyumlu bir ekonomik sistem doğmuştur. (Aybars ,1994,s.134-135) Devletçilik ilkesi, korumacı bir ekonomik politika içerisinde, özel teşebbüsün de gelişerek ulusal sermaye birikiminin sağlanması yolunda çaba harcayacaktır. Sosyal alandaki devrimlerin gerçekleştirildiği 1923-1931 yılları arasındaki dönemde, devletçilik politikası içerisinde özel teşebbüs teşvik edilmiştir.

Cevdet Nasuhi Savran, Ziraat Kongresinde sunmuş olduğu raporda Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin tarihçesini anlatmakta, çıkarılan kanunlardan ve kooperatifçilik açısından öneminden söz etmektedir. Kredi kooperatiflerinin ana bankasının Ziraat Bankası olduğu ve neler yaptığı üzerinde durmuştur. En çok zirai kredi kooperatifinin İzmir ve Giresun’da toplandığından söz etmiştir. Kooperatifçilik eğitiminin, terbiyesinin yayılmasının zorunlu olduğu, Ziraat Bankasının çiftçinin kooperatifleşme konusundaki isteğini gördüğünden dolayı, rehberlik edeceğini raporda belirtmiştir. (Savran,1931,ss.7-37) İsmail Hüsrev Bey ise, köylerin kooperatifleşmesi ve satış kooperatiflerinin öneminden söz etmiştir. “*Türkiye’nin hakiki sahibi ve hakiki müstahsili olan*” (Demirkan, 1958, s.6) köylünün kalkınması ancak kooperatifleşme ile sağlanabilecektir. İsmail Hüsrev Bey’in raporundaki teklifler dikkate alınmış ve kısmi kooperatifler kurulmasına karar verilmiştir.

Atatürk’ün 20 Temmuz 1936 tarihinde onaylanan “Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi”nin kurucusu ve 1 numaralı ortağı olması da tarım kredi kooperatifleri konusundaki yaklaşımını bize göstermektedir. Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1 numaralı ortak olarak imzalanan belge ile başlamaktadır. Çıkarılan bu yasalarla kooperatif hukukumuzda önemli gelişmeler görülmüş, bu yasalara dayanarak ve Atatürk’ün önderliğinde kooperatif hareket, hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Türk Devriminin gerçekleştirilmesi sırasında ekonomik açıdan gelişmeye, ilerlemeye, çağdaş uygarlığa erişmeye çok önem veren Atatürk’ün ortak olduğu bir diğer kooperatif de “Ankara Memurlar İstihlak Kooperatifi”dir. Atatürk’ün ekonomik konulardaki görüşleri, kooperatiflerin ilk kurulduğu yıllarda ve daha sonraki dönemde temel noktayı oluşturmuştur. Cumhuriyet yıllarında Mustafa Kemal Atatürk gibi düşünsel boyutta kooperatif harekete yaklaşımlar hız kazanmıştır. Bu yıllarda kooperatif düşünceye katkıda bulunanlar hakkında bilgi vermek, kooperatif düşünce ile ilgili eserlerden ve yayınlardan söz etmek yerinde olacaktır.

II. Meşrutiyet döneminde kooperatif düşünceye katkısıyla tanıdığımız Muhittin Birgen, Cumhuriyet döneminde de yine fikirleriyle karşımıza çıkmaktadır. Muhittin Birgen, Milli Mücadele kazanıldıktan ve Cumhuriyet ilân edildikten sonra 1924 yılı başlarında Azerbeycan’dan İstanbul’a dönmüş ve çeşitli okullarda tarih, felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yapmıştır. 1924-1925 yıllarında “Mesleki temsil” düşüncesini savunmak üzere ilk önce *Meslek* gazetesini daha sonra da *Halk* gazetesini çıkarmıştır. 15 Aralık 1924 -1 Eylül 1925 yılları arasında 38 sayı olarak yayınlanan *Meslek* gazetesinin

politik bir organ olmadığı sürekli olarak vurgulanmaktadır. *Meslek* gazetesini yayınlayanlar, “*ilimli bir hayat ve hayatlı bir ilim*” ilkesine bağlı kalacaklarını vurgulamaktaydılar. Ekonomik olaylar, sosyal ve siyasal sorunlar üzerinde duran bu gazete, fırkacılığın ve komiteciliğin karşısında yer almaktadır.

Muhittin Birgen, *Meslek* gazetesinde Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısını inceleyen *İktisat Havzalarımızın Tetkiki* başlıklı yazılar yazmıştır. Darülfünunu eleştiren ve sürekli olarak gerilediğini vurgulayan yazı dizilerine çeşitli gazetelerden karşılık verilmiştir. Muhittin Birgen'in yazmış olduğu bir diğer dizi yazıda, Osmanlı tarihinin, kapıkulu düzeninin XIX. yüzyılda Türkiye'de sermaye hareketlerinin ilginç bir çözümlemesi yapılmıştır. Bu yazılarında Muhittin Birgen, bütün sosyal olayları, tarihsel gelişmeleri, toplumsal ve kurumsal aşamaları açıklamıştır (Muhittin, *Meslek*, 15 Kanunuevvel 1924)

Meslek gazetesi, Muhittin Birgen'in kooperatifçilik üzerine yazılarının toplandığı, dönemin en önemli gazetelerinden biri olarak karşımıza çıkıyor ve halkı kooperatifçiliğe teşvik ediyordu. Aynı konuyla ilgili olarak Cenap Şahabettin, “İhtikâr” hakkında 1918 yılında *Hadisat* gazetesinde bir yazı yazmıştır. Yazısında halkın durumunun kötülüğünden söz etmiş çare yolu olarak kooperatifçiliği göstermiştir. (Bora, 1977, s. 4-5)

Muhittin Birgen, Ege bölgesindeki kooperatifçilik hareketini büyük bir aşama olarak görmektedir. Aydın Ziraî Satış kooperatifleri İttihadı, Muhittin Birgen ve Nazmi Topçuoğlu'nun deneyimleri sonucu daha da güç kazanmıştır.(Muhittin,1933,s.1-4)Muhittin Birgen'in kooperatifçilik hareketine en büyük katkısı bilimsel ve düşünsel yönde olmuştur.

Muhittin Birgen, kooperatifçiliğin düşünsel boyutuna büyük önem verdiği için yazılarıyla, konferanslarıyla çıkardığı dergi ve gazetelerle kooperatifçiliğin kuramsal yönü üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Nazmi Topçuoğlu ile birlikte çıkarmış olduğu *Türk Kooperatifçisi Dergisi* bu alandaki en önemli çabalardandır. Derginin alt başlığında “*Bir kişi herkes için ve herkes bir kişi için*” ilkesi kooperatifçiliğin amacını ortaya koymaktadır. Kooperatifçiliğe bilimsel bir kimlik vermek ve kooperatifçilik ahlâkını yaymak esas kabul edilmiştir. (Muhittin, 1930, s. 1-2)

Muhittin Birgen, 1934 yılında İzmir'den ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Son Posta gazetesinde gazetecilik hayatına devam etmiştir. Mardin milletvekili olarak Meclise girmiştir. Gazeteciliğinin dışında pek çok dergi ve ansiklopedilere yazılar da yazmıştır.

Milletvekilliği düşürüldükten sonra, İstanbul'da ticarete başlamıştır. Fakat başarılı olamamış ve sonrasında da hastalığı sonucu 1 Ekim 1951 yılında vefat etmiştir. (*Cumhuriyet*, 2 Ekim 1951) Muhittin Birgen, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde pek çok alanda yapmış olduğu çalışmalarla Türk düşünce yapısının gelişmesinde özellikle, kooperatif fikrinin yayılmasında değerli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk kooperatifçilik hareketinin çekirdeğini oluşturan, Ege bölgesi kooperatifçiliğindeki öncülüğüyle isim yapan Mehmet Nazmi Topçuoğlu; aslen Artvin'li bir Osmanlı subayı olup, Aydın'da görevli olan Hüseyin Bey'in beş çocuğundan ikincisi olarak 1888 yılında dünyaya gelmiştir.. İlk ve orta öğrenimini Aydın'da tamamlayan Nazmi Topçuoğlu, yüksek öğrenim görmek üzere İstanbul'a giderek Mülkiye Mektebine kaydolmuştur. 1911 yılı Ağustos ayında mezun olmuş ve Aydın'a dönerek buraya yerleşmiştir. Aynı okulda eğitim gören pek çok arkadaşının tersine bir tutumla, devlet memurluğu yerine çiftçi olarak çalışmayı tercih etmiştir. Nazmi Bey; bu uğraşı sırasında 1860'larda Mithat Paşa'nın ilk kez kredi kooperatifçiliği biçiminde başlattığı "kooperatifçilik" hareketinin teori ve pratiği ile yakından ilgilenerak çiftçilerin içinde bulunduğu sorunları aşmalarını sağlayabilecek arayışlara yönelmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı ekonomisinin giderek gücünü yitirip dışa bağımlı bir nitelik kazanması üzerine, yabancı ve gayri müslim tüccarlarla onların yerli işbirlikçileri karşısında ezilen üreticilerin haklarını korumak amacıyla, 19.yy. kapitalizmine bir tepki olarak doğan kooperatifçilik düşüncesini üreticiler düzeyinde yaşama geçirmek için harekete geçen kadro içerisinde yer almıştır.

Anılan dönemde, ekonomik yapının tamamen dışa bağımlı olan görüntüsünden en fazla etkilenenler üreticilerdi. Smyrna Fick Packers Limited ve İncir Şirketi gibi çeşitli kuruluşlarda bir araya gelen ihracatçılar, Yemiş Çarşısında incir ve diğer ürünlerin piyasadaki kontrolünü tamamen ele geçirmişlerdi. Üretimden pazarlama aşamasına dek uzanan dönemde çiftçiler, binbir güçlükle yetiştirdikleri ürünlerini, ya önceden borçlanarak parasını aldıkları için ya da alivre satışlar sırasında çevrilen oyunlar yüzünden yok pahasına satmak zorunda kalıyorlardı. Sonuçta, sömürü ağını sistemli bir biçimde işleten tüccar-tefecî büyük kazançlar elde ederken, üreticiler iyice borç batağına saplanarak mallarını kaybetmek zorunda kalıyorlardı. 1912 yılında hem bu sömürüye bir son vermek, hem de geçimlik ekonominin terk edildiği, büyük ölçüde pazara dönük bir ekonomik yapının egemen olduğu Ege bölgesinde gereksinim duyulan para ekonomisinin kurumlarını

oluşturmayı hedefleyen İttihat ve Terakki Partisi'nin, "milli iktisat" politikasının sonucu olarak "Osmanlı Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Anonim Şirketi" kuruldu (*Osmanlı Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Anonim Şirketinin Kuruluşuna Dair İrade-i Seniyye*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Mahsus No: 19)

Nazmi Bey, bir taraftan yönetici ve ortak olarak kooperatifçiliğin gelişmesine katkıda bulunurken, diğer taraftan da bu düşüncenin halk arasında yayılmasını ve benimsenmesini sağlamak amacı ile Muhittin Birgen ile birlikte *Türk Kooperatifçisi* adı altında aylık bir dergi çıkardı. "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı"nın yayın organı olan derginin müdür ve muhabirliğini Muhittin Bey, imtiyaz sahibi ve mesul müdürlüğünü Nazmi Bey yapıyordu. O günün koşulları altında iyi bir dergi olarak çıkarılan "Türk Kooperatifçisi" dergisinde Nazmi Topçuoğlu ve Muhittin Birgen'in dışında, Halit Ahmet, Cevdet Nasuhi Savran ve İsmail Hüsrev Tökin gibi tanınmış kooperatifçiler ve iktisatçılar da yazıları ile katkıda bulunmuşlardır. Mart 1930 ile Nisan 1933 tarihleri arasında "*Bir kişi herkes için, herkes bir kişi için*" parolası ile toplam 32 sayı olarak yayınlanan dergi, "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı"nın Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadına dönüşmesi ve "*kalem arkadaşı bulma güçlüğü*" gibi nedenlerle yayımına son vermek zorunda kaldı. Nazmi Topçuoğlu'nun bu derginin Nisan ve Mayıs 1930 tarihli ikinci ve üçüncü sayılarında yer alan "*İncir Mahsulü Nasıl Satılır?*" başlıklı makaleleri kooperatifin 1914 I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında tüccar ve tefecilerin çiftçinin malını piyasada nasıl dolandırdıklarını ve üreticilerin bunlar karşısındaki çaresizliğini yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Bu makaleler, kooperatifin tarihsel gelişimine ışık tutması açısından değer taşımaktadır.

Kooperatifin sürekli gelişmesi ve ortak sayısının gittikçe artması karşısında yerel sorunlar önem kazandı. Ancak, bu sorunların bir tek kuruluşun çatısı altında çözümlenmesinde güçlüklerle karşılaştığı için, kooperatife bağlı yerel kuruluşlar "mahalli teşekküllere" bölünerek bir federasyon altında toplanma kararı alındı. Bu karar üzerine Mayıs 1933 yılından itibaren "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı", "Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı"na dönüşürken Nazmi Bey de İttihadın başına getirildi. Nazmi Topçuoğlu, *Türk Kooperatifçisi* dergisini yayınladığı dönemde kooperatifçiliğin tarihsel ve düşünsel boyutları üzerinde yoğunlaşan çalışmalarının ürünü olarak 1932 yılında *Türk Kooperatifçiliği* isimli bir kitap da yayınladı.

Nazmi Topçuoğlu bu başarılı çalışmalarından dolayı 1935 yılında Aydın milletvekilliğine seçildi. Topçuoğlu, milletvekili seçilir seçilmez ekonomi bakanlığınca Tarım Kredi Kooperatifleri için hazırlanarak meclise sunulan *Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu Layihası* üzerinde yapılan görüşmeler sırasında önemli katkılarda bulunarak, Tarım Kredi Kooperatifleri Ana Mukavelenamesinin düzenlenmesine yardımcı oldu. Ticaret ve ekonomi işlerindeki ihtisası dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi İktisat Encümeni raportörlüğü görevini yürüten (*Ulus*, Son Teşrin 1939) Nazmi Topçuoğlu, Kasım 1939 tarihinde ikinci Refik Saydam hükümetinin Ticaret Bakanlığı'na getirildi. Topçuoğlu, rahatsızlığı nedeni ile sürekli tedavi görmesi gerektiği için bakanlıktan istifa etmek zorunda kalan Antalya milletvekili Cezmi Erçin'den devraldığı bu görevi 27 Temmuz 1940 tarihine kadar sürdürdü. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin izlediği başarılı politikalar sonucu savaş tehlikesi, ulusal sınırlarımızdan uzaklaşınca ihracat yasağının kaldırılması hakkında düşünceler yaygınlık kazandı. Topçuoğlu'nun Ticaret Bakanlığı'na geçer geçmez yasağın kaldırılması için gerekli zemini hazırlayarak, hükümetin çiftçiyi, tüccarı ve dolayısıyla bütün pazarları güç duruma düşüren bu kısıtlamanın kaldırılmasını sağlaması; ekonomiye ve piyasalara hareketlilik getirmiş, kamuoyunca da bakanlık için olumlu bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir (Tufan, 1939, s. 2)

Nazmi Topçuoğlu, Ticaret Bakanlığı'nda bulunduğu dönemde, aynı zamanda *İktisadi Yürüyüş* dergisinde de kooperatifçilik ve diğer ekonomik konularla ilgili yazılar yazdı. Ekonomik olayları hükümetin yanında iktisat ve ticaret dünyasının dertlerini ve ihtiyaçlarını araştırarak, hükümetin bunlara karşı getirdiği ve getirmeyi planladığı girişimleri değerlendirmekle yayına başladı. *İktisadi Yürüyüş* memleketin iktisadi, ticari, zırai, sınai, mali durumunu ve bu yoldaki ihtiyaçlarını hükümete samimiyetle bildirmeyi görev sayıyordu. Özellikle savaş yıllarında ürünlerin değerlendirilmesinde büyük önem taşıyan kooperatifler, çiftçiyi ve yerli sanayii koruyarak fiyat politikalarının belirlenmesinde etkili olmuşlardır. Böylece piyasadaki dalgalanmaların önüne geçilmesine de katkıda bulunmuşlardır. (Topçuoğlu,1945,17s.) Gerek bakanlığı gerekse milletvekilliği sırasında Topçuoğlu, bu görevlerinin yanında asli işi olan kooperatifçilikten hiçbir zaman vazgeçmedi. Bu uğraşını yaşamının sonuna dek sürdürdü. Fakat, o kendisini yalnızca tarımsal sorunlarla sınırlandırmadı. Türkiye'de özel teşebbüsün sınai işlere nasıl götürülebileceği üzerine de eğilerek; 1945 yılında *Memleketimizde Hususi Teşebbüs Sınai İşlere Nasıl Götürülebilir?* başlıklı bir broşür kitapçık yayınlayarak, birikim ve düşüncelerini topluma yansıttı. Bu eserinde sınai kalkınmanın tek yolu olarak topyekün bir

iktisadi hamle yapılması gerektiğini ve bunun için de “*milli iktisadi bir seferberliğe*” ihtiyaç olduğunu II. Dünya Savaşı ile yerle bir olan birinci sınıf sanayileşmiş ülkelerin geçmiş deneyimlerinin etkisi ile ve çözümlenmelerle açıklamaya çalışmıştır.

Suphi Nuri İleri, Meşrutiyet yıllarında ve Cumhuriyet döneminde siyasal ve ekonomik alandaki düşünceleriyle fikir hayatına katkıda bulunmuştur. Meşrutiyet Türkiye’sinde önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkan İleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun ayan azası olan Nuri Paşa’nın oğlu, gazeteci ve siyaset adamı Celal Nuri İleri’nin ve yüksek mimar Sedat Nuri İleri’nin kardeşidir. İlk ve orta tahsilini Galatasaray Sultanisinde, yüksek tahsilini de İstanbul Darülfünununda tamamlamıştır. Paris’de Siyasal Bilgiler Okulundan da hukuk ve iktisat doktorasını almıştır. I. Dünya Savaşına katılan Suphi Nuri, daha sonraki yıllarda Celal Nuri İleri ile birlikte *İleri* gazetesini çıkarmıştır. Bu gazete, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde siyasi, sosyal ve ekonomik reformların fikrîsel yönünü aydınlatmada etkili olmuştur.(Saka, 1964, s. 5)

Suphi Nuri’nin yazılarında ifade ettiği, kooperatifçiliğin Rusya, İtalya, Fransa gibi ülkelerde ilerleyen siyasi bir girişim olmayan, tamamıyla ekonomik bir düzen olduğudur. Ülkede yaşanan buhranın nedenleri arasında, üreticilerin mallarını satamamaları gösterilmekteydi. Kooperatifçilikle de bu sorunun ortadan kalkacağı ve kooperatifçilikten korkulmamasının gerektiği vurgulanmaktadır. Üreticilere kârı dağıtmak, aracılı ortadan kaldırmak, dayanışma içerisinde yaşamak kooperatifçilik olarak tanımlanmaktadır. Kooperatiflerle ilgili şu sorunların yaşandığı belirtilmektedir. Kooperatiflere ait olan kanunlar eksik olduğundan, devletin yardımı gerçekleşmediğinden, halk arasında kooperatif fikri tam olarak yayılmadığından kooperatifçilik hareketi, gerektiği kadar gelişme sağlayamamıştır.(Nuri, 1931, s. 35-36)

Suphi Nuri İleri, gazetecilik, eğitimcilik, avukatlık gibi üç mesleği kendinde toplamış idealist bir kişiydi. *İleri*, *Müstakil*, *Son Telgraf* gazetelerini çıkardıktan sonra gazeteciliği bırakmamıştı. Bilimsel yazıları yanında, hikayeleri, romanları, basılmamış eserleri de bulunmaktaydı. Sağlığında basılamayan eserler, ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Kooperatifçilik fikrinin yayılmasında önemli hizmetleri dokunan Suphi Nuri İleri’nin kooperatifçilik davasındaki tartışmaları, düşünceleri bu alandaki mücahitliğini bize açıklıkla göstermektedir. (Gökşen, *Tasvir*, 7 Aralık 1944)

Türk kooperatifçilik hareketini destekleyen yayınlara 1930 yılı ve sonrasında rastlamaktayız. Kooperatifçilik, basınla birçok noktalarda benzerlik göstermektedir. Kooperatifçilik, toplumun kalkınmasına hizmet ettiği için toplumcu bir hareket olarak büyük önem taşımaktadır. Kooperatifler, tek bir kişi için değil, aynı amacı paylaşan insanlar tarafından kurulmuştur. Kamuoyunda sesini duyurmak isteyen kooperatif hareketin basınla iyi bir ilişki içerisinde olması gerekmektedir. Kooperatifçiliğin çok güçlü olduğu ülkelerde, kooperatifler kendi basın ve yayın organlarını kurarak kitlelere seslerini ve problemlerini duyurmaktadırlar. Geri kalmış veya az gelişmiş ülkelerde ise kooperatiflerin seslerini yeterince basına duyuramadıklarını ve bu yüzden problemlerini çözemediklerini görmekteyiz.(Memiş, 1987, s. 29-30)

Cumhuriyet yıllarında kooperatif düşünce açısından başlıca yayınlardan birisi *Meslek* gazetesidir. *Meslek* gazetesinin 1925 yılında çıkarılmasıyla birlikte, kooperatifle ilgili dizi yazıların yazılması ile kooperatif hareketin yayılması ve halk tarafından tanınması, sevilmesi sağlanmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise dergi çıkarma konusunda bir hareketlenmenin olduğu gözlenmektedir. “İktisâdi devletçilik” kavramı, Ahmet Hamdi Başar tarafından ele alınmış, kooperatifçilik bu anlayış içerisinde değerlendirilmiştir. Kanunlarla belirlenmiş olan devletin kooperatifler üzerindeki etkisi “beraberce çalışmak” esasına dayalı olarak köylüyü kooperatifçiliğe alıştırmayı amaç edinmiştir. Devletin kooperatifçilik ile içiçe olmasının kooperatifçiliğe yararı, ihracat politikasının kontrol altında olmasını sağlamak ve kooperatiflerin bir “okul” görevi görmeleri şeklinde açıklanabilmektedir. (Yurdakul, 1948, s. 10-11)

Kooperatifçilik, Ahmet Hamdi Başar'ın düşüncesinde kalkınmacı ve sivil toplumcu amaçların önemli bir aracı olarak yer almaktadır. Başar, kalkınmanın gerçekleşebilmesi için liberalizme ve korumacı politikalara umut beslenmemesi görüşündedir. Kooperatifçilik, toplumsal ihtiyaç esasına dayalı olduğundan, ticari ve ekonomik örgütlenmeyi sağlamasının yanında sermayenin yarattığı sorunları da giderecektir. Başar'a göre Türkiye'nin kapitalizme ve Batıdaki anlamıyla bir kooperatifçiliğe geçmesi zordur. Kooperatifçiliğin iktisâdi devletçiliğin amaçları doğrultusunda devlet tarafından zorla oluşturulacak bir kurumlaşma olduğu üzerinde durmaktadır.(Aslanoğlu, Cilt: 5, s. 1278) Ahmet Hamdi Başar, 1932 yılında Atatürk'le birlikte çıktıkları yurt gezisinden sonra bir rapor sunmuş ve kooperatifçilik konusundaki düşüncelerini belirtmiştir. (Başar, İstanbul,

1945) Raporda geçen fikirleri yayınlamak amacıyla *Kooperatif dergisini* çıkarmış ve çıkarılış nedenlerini açıklamıştır.

Türk kooperatifçilik tarihi içerisinde *Karınca Kooperatif Postasının* önemli bir yeri ve etkisi vardır. Bilgi kaynağı ve iletişim aracı olarak dergiler, belli konularda okuyucuları aydınlatmak amacıyla çıkarılmaktadırlar. Derginin okuyucular tarafından tutunması, çıkarılış amacı, çıkarılanların fikri, çevreden gördüğü maddi ve manevi yardım, belirli halk kitlesinin sesini duyurması, belirli bir fikri savunması gibi faktörlere bağlı bulunmaktadır.(Duman,1994,s.46.) *Karınca Kooperatif Postası* da kooperatifçilikle ilgili mesleki bir dergi olarak çıkarılmasına rağmen, dönemin ideolojisi ve tek parti yönetimini açıklayan yazılar, bilgiler, dönemi anlatan resimlere de yer vermiştir. *Karınca*'nın yayın hayatında başarılı olmasında devletin desteğinin de rolü vardır. Uzun süre yayın hayatını devam ettirmesindeki temel nedenlerden biri de yayınlayanların ve dergiyi okuyanların kooperatifçiliğe olan inancıdır. (Güz, 1994, s. 33-34)

“Türk Kooperatifçilik Kurumu”nun aylık yayın organı olan *Karınca Kooperatif Postası*, Türkiye'nin en aralıksız yayımlanan dergisi olma özelliğini taşımaktadır. İlk sayısı 1934 yılında çıkan dergi, “Türk Kooperatifçilik Cemiyeti” İstanbul'dan Ankara'ya taşındıktan sonra da yayınlanmıştır. Kapağında *Karınca* yazısının altında “*Köylü ve kooperatifçi karınca gibi çalışkan, karınca gibi biriktiricidir.*” cümlesi yer almaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi başlangıç yıllarında, bir yandan baskı teknolojisinin günümüzdeki gibi yaygın olmayışı ve kurumun maddi imkanlarının geniş olmaması nedeniyle *Karınca Kooperatif Postası*, o dönemin şartları içerisinde yayın hayatına girmiştir. *Karınca* dergisini gerçek bir ekol ve okul olarak değerlendiren İrfan Ünver Nasrattınoğlu, başyazıları kurum başkanlarının yazmadığı dönemlerde kaleme aldığını, kooperatifçilik hareketi ile ilgili röportajlar yaptığını da sözlerine eklemektedir.(Nasrattınoğlu, 1994,. s. 77-78)“Türk Kooperatifçilik Kurumu” fahri başkanı Celal Bayar, Nasrattınoğlu ile yapmış olduğu bir röportajda, *Karınca Dergisi*'nin Bursa'nın Umurbey Köyünde açılan Celal Bayar Müzesi'ne gönderilmesini istemiştir. Bu istek doğrultusunda yayınlar, kitaplar ve derginin sayıları müzeye gönderilmiştir

Yayına ilk başladığı yıllarda ve sonrasında kooperatifçilik hareketi ile ilgili önemli bir kaynak olan *Karınca*, 1980'li yıllarda daha farklı bir boyut içerisine girmiştir. Kültür Bakanlığı, kütüphanelere kooperatifçilikle ilgili yayınların girmesinin önlenmesi ve

yıllardır abone olunan Karınca, *Cooperation in Türkiye ve Kooperatifçilik* isimli dergilerin aboneliklerinin kaldırılması yoluna gitmiştir. Bu durum, kooperatifçiliğe indirilen bir darbe olarak değerlendirilmiştir. (Oğuzhan, 1993, s. 42-43.)

Karınca Kooperatif Postasının yanında üç ayda bir yayınlanan *Kooperatifçilik* ve İngilizce yayınlanan *Cooperation in Turkey* isimli dergiler ve yine “Türk Kooperatifçilik Kurumu” tarafından çıkarılan çocuklara yönelik *Karınca Kardeş*, günümüzde de aynı kurum tarafından yayınlanmaya devam etmektedir. Fakat, kooperatifçilik hareketinin ilerleme gösterdiği yıllardaki o coşku, yerini güncel yazılara, şiirlere, kooperatifçilikle ilgili teknik konuların açıklanmasına bırakmıştır.

Değerli bir felsefe ve sosyoloji öğretmeni, aynı zamanda fikir adamı olan Ziya Somar, kooperatifçilik konusundaki düşünceleriyle ön plana çıkmıştır. Babasının subay olarak görevli olduğu Yanya’da doğmuş, liseyi Bursa’da bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünden mezun olarak öğretmenlik mesleğine başlamıştır (Arıkan, 1993, ss.241-261)

Türk Kooperatifçilik tarihi içerisinde Ziya Somar’ın kooperatif düşünceye katkısı, yazmış olduğu eserle olmuştur. 1942 yılının Temmuz-Ağustos ayları içerisinde, “İzmir İncir-Üzüm Tarım Satış Kooperatifi” tarafından kendi memurları için açılan kooperatif kursuna kooperatifçilik konusunda ders vermesi amacıyla çağrılmıştır. Ahlâk bakımından sosyal bir manası ve değeri olan kooperatifçiliğin zor hayat şartları içerisinde yetersiz olan sınıflar için kurtuluş ve gelişme imkânı sağlayan bir özellik taşıdığını belirtmektedir. Somar’ın vermiş olduğu derslerin yayınlandığı kitapta, Türkiye’de ve dünyadaki kooperatifçilik ile ilgili gelişmeler ve bu hareketin sosyoloji ve ahlak açısından değerlendirilmesi verilmekte ve gereken açıklamalar yapılmaktadır.(Somar, ss.7-307)

Yayınlanan bu eserinin dışında *Yakın Fikir Hayatımızda Felsefe Düşüncesinin Gelişme Yolları ve Mehmet İzzet* başlıklı doktora tezin, özet olarak *Fikirler dergisinde* yayınlanmıştır. Mehmet İzzet Bey’in ilk defa kooperatifçilik konusuna derslerinde yer vermesi ve Ziya Gökalp’in felsefesine yakın olmasından dolayı Ziya Somar’ın beğenisini kazanmıştır. (Hazar, 1994, s. 73-74.)

Remzi Saka, kooperatifçilik düşünce tarihimizde yazmış olduğu eserlerle ve kooperatifçiliğe olan yaklaşımıyla önemli bir yeri olan bir kooperatifçimizdir. İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünü bitirdikten sonra İktisat Vekâletinde çeşitli görevlerde

bulunmuş ve kooperatiflerin bağlı olduğu Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü'nde Umum Müdür Muavinliği görevini yapmıştır. Türk Kooperatifçilik Kurumunda 24 Aralık 1940-17 Mayıs 1941 yılları arasında Yönetim Kurulu başkanlığında bulunmuştur

Remzi Saka'nın, kooperatifçiliğimizin düşünsel boyutta ilerleme gösterdiği 1930'lu yıllarda gerek fikirleriyle gerekse eserlerinde vermiş olduğu bilgilerle adına sık sık rastlandığını görmekteyiz. Yayınlanmış olan eserlerinde genellikle dünyada ve Türkiye'deki kooperatifçilik hareketi üzerinde durmuştur. (Saka, s.21-22)

Remzi Saka'nın yayınlanmış olan eserlerinden ulaşabildiklerimizin ortak özelliği, kooperatifçiliğin dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi ile ilgili temel kaynak olmalarıdır. Kitaplarında, Meşrutiyet Türkiyesi kooperatifçiliğini besleyen fikir hareketleri hakkında bilgi verirken, Ziya Gökalp'den başlayarak kooperatif düşüncüyü yansıtanların fikirlerine geniş yer ayırmıştır. Sosyoloji ile kooperasyonun birbirine bağlanması Prof. Kessler ile olmuştur. Ayrıca, Meşrutiyet yıllarında ikinci temel kitap olarak gösterdiği 47 dile çevrilen “İktisat İlmi Dersleri” adlı eserin kooperasyon felsefesine ve özellikle tüketim kooperatifçiliğine ışık tuttuğunu da sözlerine eklemiştir. II. Meşrutiyet yıllarındaki kooperatif düşüncüyü ayrıntılı olarak işlerken, kişilerin yani onun ifadesiyle “kurucuların” etkisinin büyüklüğüne değinmiştir (Saka, 1974, ss. 7-44) Atatürk ve Cumhuriyet Türkiyesi Kooperatifçiliği onun en çok üzerinde durduğu konular arasındadır. Atatürk'ün kendine özgü bir kooperatifçilik anlayışı olduğunu sürekli belirtmekte, bir zenginle bir fakirin değil, zeka ve iradelerin birleşmesiyle kooperatif kurulabileceği görüşünü paylaşmaktadır. Atatürk'ün 1 Kasım 1936 yılındaki Millet Meclisi açılış konuşmasında, tarım kredi kooperatif teşkilâtının başlamış olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmesinden ve sonrasında kooperatiflerin ülkenin her yerinde yayılmasında önderlik etmesinden övgüyle söz etmektedir.

Atatürk döneminde kooperatifçiliğimiz ve Cumhuriyet yıllarındaki kooperatif düşüncüyü eserlerinde ayrıntılı olarak ele alan Remzi Saka, kitabının bu konuyla ilgili olan bölümünü Kooperatif Dergisi'nde yayınlamıştır. Kooperatif Dergisi'nde “Atatürk ve Kooperatifçilik” başlığı altında çıkan bu yazılar, kooperatifçilik tarihinde Atatürk ve Cumhuriyet dönemini ayrıntılı olarak ele aldığı için önemlidir. Atatürk'ün kooperatifçilik harekete ve düşünceye katkısını dönemin olaylarıyla bağlantı kurarak açıklamış, “Cumhuriyet kooperatifçiliğinin güneşi” ifadesini Atatürk için kullanmıştır.

Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun kuruluşunun 50.yılında Remzi Saka ile yapılan bir röportajda “*kooperasyon bilinci kooperatifçilerin kanına hangi ölçüde girerse memleketteki kooperatifçiliğin gerçek değeri bununla ölçülecektir.*” sözlerini söyleyen Remzi Saka, kooperatifçiliğin başlangıcı ve gelişmesi üzerinde durmuş ve kurumun yönetim kurulunda görevli olduğu yıllara ait bazı anılarını anlatmıştır (Nasrattinoğlu, ss. 67-70)

Yusuf Saim Atasagun'un kooperatifçilikle ilgili yazmış olduğu eserlerden en önemlileri, Ziraat Bankası ve zirai kredi kooperatifleri ile ilgili olanlarıdır. Zirai kredi teşkilâtının 1867-1888 yıllarında Memleket Sandıkları, 1888-1929'da Ziraat Bankası ve 1929 senesinden sonra da Ziraat Bankası ve kredi kooperatifleri olarak gelişme gösterdiğini dikkate alarak, Türkiye'de Zirai Kredi konusunu üç cilde ayırmıştır.(Bkz.Atasagun,1940) Kitaba eklediği *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939 Mevzuat İlavesinde* kanunları aynen vererek, konuyla ilgili yasal düzenlemelere kolaylıkla ulaşılmasını sağlamıştır.

Tarım satış ve tarım kredi kooperatifleriyle ilgili olarak vermiş olduğu bilgilerin yanında, kooperatifçiliğin kurumsal yönü üzerinde de durmuştur. “Türk Kooperatifçilik Kurumu”nun çalışmalarında prensipte bazı aksayan taraflar olduğunu düşünmektedir. Ülkemizde tanınmış bütün kooperatifçileri bir araya toplamak ve çalışma imkanını sağlamak konusunda kurumun başarılı olamadığını düşünmekte, fikir ve uygulama alanında söz sahibi olan kooperatifçileri çatısı altında toplamasının zorunluluğundan söz etmektedir. Kurumun neler yapacağını değil, nasıl çalışacağını, kimlerin işbirliğini ve ne gibi kaynaklar bulacağını, bir program halinde belirlemenin zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Köy kooperatifçiliği alanındaki faaliyetleri esas kabul edip, ona göre hareket etmesinin kurumun gelişimi için daha faydalı olacağını ileri sürmektedir (Atasagun, 1949, s. 3-4.)

Tarım kredi kooperatiflerinin modern zihniyet ve anlayışla teşkilatlandırılmasında değerli hizmetleri geçen Atasagun, 1946-1949 yılları arasında yayınlanan *Kooperatif dergisini* tek başına çıkartmıştır.(Saka,1963-1964,s.13-16,25-27,21-22) Atasagun, kooperatif hareketle ilgili açıklamaları, düşünceleri, gelişmesi için ileri sürdüğü önerileri ile kooperatif düşünceye değerli katkılarda bulunmuştur. Hem kooperatif harekette bizzat yer almış, hem de düşünceleriyle bu hareketi oldukça etkilemiştir.

Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, sosyolog ve felsefeci kimliğinin yanında değerli bir kooperatifçi olarak kooperatif düşünceye büyük katkıda bulunmuştur. Fındıkoğlu'nun çözüm yolu aradığı temel sorunların en başında “bölgeler arasındaki dengesizlik ve doğunun kalkınması” gelmekteydi. Doğunun kalkınması için gerekli olan araçları ve örgütleri aramış, bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik dengesizliği yok etmek için kooperasyonu ileri sürmüştü ve hayvan neslini iyileştirmek, tarımı makineleştirmek, satın alma ve pazarlama, mahalli sanatlar için kooperatiflerin en elverişli ve güçlü örgütler olduğu tezini savunmuş, Doğunun sosyo-ekonomik sorunları için de kooperasyonu çözüm yolu olarak görmüştür.

Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul Üniversitesinde G. Kessler'den sonra içtimaiyat kürsüsünün başına geçmiştir. G. Kessler'in sosyolojiyle kooperasyonu birbirine bağlaması, sosyal sorunların çözümü için öneriler ileri süren Fındıkoğlu'na örnek olmuştur.(Fındıkoğlu,1939,s.35-36) şeklindedir. Fındıkoğlu'na göre, “içtimai siyaset”in esas konusu, emekçi, amele ve proleter denilen sınıfın sorgularıdır. İçtimai siyaset bakımından köylü meselesinin en önemli noktasını, köy üretim maddelerinin değerlendirilmesi, köy ve şehir ilişkilerinin normalleştirilmesi, köylünün kendi arasında organize olması olarak tanımlamakta, Bulgaristan ve Balkan ülkelerindeki “içtimai siyaset”in temel noktasını köylünün oluşturduğunu belirtmektedir.

Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun kooperatifçilik düşünce tarihine yapmış olduğu en büyük katkılardan biri “Türkiye’de Kooperatifçilik”, diğeri *Kooperasyon Sosyolojisi* isimli eserleri olmuştur. Ders kitabı olarak okutulan Türkiye’de Kooperatifçilik isimli eseri kaynak açısından çok geniştir. Bu eserinde kooperatifçiliğin başlaması ve gelişmesini ele almış ve kooperatif çeşitlerinden örnekler vermiştir. Kooperatifçilikle ilgili olarak çıkarılmış kanunları açıklamış, devletlerle kooperatif arasındaki ilişkiden, ortakların hak ve ödevlerinden, kooperatif hesapları ve kooperatif organlarından ayrıntılı olarak söz etmiştir. Yazmış olduğu diğeri eserde ise kooperasyonu sosyolojik açıdan irdelemiş, Türkiye’deki ve yabancı ülkelerdeki kooperatifçilik hareketini açıkladıktan sonra, kooperatifçilik eğitimi ve öğretimini anlatmış, kanunların maddeleriyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur

Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun okuyabildiği rapor, belge ve kaynaklar ışığında Türk kooperatifçiliğinin çeşitli dallarındaki hastalıklara teşhisler koyması kooperasyonun köklerini, temel prensiplerini ve reformları doğru bir şekilde açıklaması sonucunu doğurmuştur. Memleket Sandıkları Nizamnamesini Türk hukuk tarihi, Türk hukuk

sosyolojisi ve Türk hukuk siyaseti açısından eleştirmesi, değerlendirmesi Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin başladığı yılların ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.(Saka, 1974, ss. 2-4)

Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu’nun yazılarının yayınlandığı ve baş yazarlığını yaptığı dergilerin başında *Bilgi*, *Yeni Mecmua*, *Hayat*, *Ülkü*, *Türk Yurdu*, *Karınca*, *İş ve Düşünce* gelmekteydi. *İş ve Düşünce dergisi*’nin Fındıkoğlu için önemi büyüktür. “Türkiye Harsî ve Felsefi Araştırmalar Derneği” adında bir araştırma merkezi kurmuş ve *İş* adını taşıyan üç aylık bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergi, *İş ve Düşünce* adı ile 1934 yılından 1972 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Derginin büyük bir kısmı ve imzasız olan yazıların çoğunluğu Fındıkoğlu’na aittir. (Erkal, 1976, s. 91) *Büyük Türkiye dergisi*, *Sosyal Siyaset Konferansları*, *Sosyoloji Konferansları* ve *Türk Yurdu* dergisi’nde yayınlanan yazıları Fındıkoğlu’nun çeşitli konulardaki düşüncelerini yansıtmaları açısından önemlidir. *İş ve Düşünce* dergisi’nin *Köy Postası* dergisi’nin ağabeyi sayılabileceğini belirtmiştir. İstismarcı gazetelerin sömürdüğü kültür yardımı fonlarında birkaç günlük veya yıllık mecmualardan ayrı, uzun ömürlü belli yol ve çığırly dergileri yararlandırmak mücadelesini bu dergisiyle birlikte yapmak istediğini sözlerine eklemiştir. *Köy Postası* dergisinin köylere olan faydasından da söz etmiştir. (Fındıkoğlu,1964,s.17,37-38) Bu derginin köy dergiciliğinde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir.

Cevdet Nasuhi Savran, kooperatifçilik tarihimizde önemli yeri olan ve değerli eserleriyle katkıda bulunan kooperatifçilerimizdendir. Cevdet Nasuhi Savran’ın kooperatifçiliğe olan ilgisi 1927 yılında başlamıştır. 1923-1927 yılları arasındaki Ezine’deki ziraatçilik hayatı, kooperatifçilik görüşünün doğmasında etkili olmuştur. Cevdet Nasuhi Savran, çeşitli kooperatif faaliyetlerini tanımak amacıyla Ziraat Bankası’nın yardımı ile 1928 yılında bir anket hazırlamış ve bu anketin cevapları ile yabancı eserlerden yararlanarak 1929 yılında *Kooperatif Yetirenler ve Bitirenler Davası* isimli kitabını yazmıştır. (Atasagun, 1944, s.4) Cevdet Nasuhi Savran tarafından herkesin anlayabileceği bir dille yazılan bu eserde, kooperatifçiliğin dünyada ve Türkiye’deki tarihi, içeriği, kooperatiflerin faydaları, Türkiye’deki zirai kooperatif hareketleri üzerinde durulmuştur.(Yüksel, 1943, s. 12) Yabancı ülkelerdeki kooperatifçilik hareketini model alarak, bu doğrultuda yapmış olduğu anketin sonuçlarına dayanarak, değerlendirmeler yapmıştır.

Cevdet Nasuhi Savran, vermiş olduğu konferanslar ve hazırlamış olduğu raporlarını 1931 yılında yayınlanan *Bir Rapor ve Üç Konferans* isimli kitabında toplamıştır.(İmece,1975, s.95) Bu kitabında, Türkiye’de Zirai kooperatifçilik hakkında Ziraat Kongresi’ne sunulan raporla, kooperatifin ilmihali, itiyat ve tasarruf, merkez bankaları konulu üç konferans yer almaktadır. Birinci Ziraat Kongresinde sunmuş olduğu tebliğ yine bu kitapta yer almıştır.

Kooperatifçilik, Sosyalistlik ve Devletçilik konularını içeren yazılarını, 1932 yılında yayınlamış ve daha sonra bu yazılar *Kooperatifçilik Kollektifçilik ve Devletçilik Üzerine IX Yazı* adı altında 1935 yılında tekrar basılmıştır. Cevdet Nasuhi, kredi kooperatifleriyle ilgili görüşlerinde, kredi kooperatiflerinin “*tedariklenme teşekkülleri*” ve “*mükemmel birer tasarruf hasat aleti*” olduğundan bahsetmekte ve zirai kredi davasının halledilmesinde en uygun yol ve mahalli bir teşekkül olarak zirai kredi kooperatiflerini göstermektedir. (Nasuhi, 1931, s. 42)

“Türk Kooperatifçilik Kurumu”nun Ankara’ya geçmesinden sonra, kurumun yönetim kurulu üyesi ve başkanı olarak çalışmıştır. 17.2.1936-27.3.1937 yılları arasında kurumun başkanlığını yapmış ve ikinci başkanlığı da 16.4.1943, 12.6.1944 tarihlerine kadar devam etmiştir. Cevdet Nasuhi Savran, “Türk Kooperatifçilik Cemiyeti”nin Türk kooperatifçiliğinin öncülüğünü yapacağına kurulduğu ilk günden son gününe kadar inanmıştı. 25 Mart 1944 tarihli Umumi Heyet toplantısına her azayı tekrar tekrar davet ederek, toplantıya gelmelerini sağlamış ve “*Görüyorsunuz ya, istenirse nasıl adam toplanır, dava nasıl canlandırılır*” sözlerini söylemiştir. (Ete,1944,s.3) Cevdet Nasuhi Bey, 1926-1933 yılları arasında Ziraat Bankası’nın açtığı Bankacılık kurslarında kooperatifçilik dersleri, 1942-1944 yılları arasında açılan Kooperatif Memurları Yetiştirme kurslarında da İktisat dersleri vermiştir. Dilde sadeleşmeyi istemiş ve yazılarının çoğunu öz Türkçe kelime ve deyimlerle yazmıştır. “Türk Dil Kurumu”nun “İktisat Cemiyeti” ile birlikte Türk iktisat terimleri” üzerinde oluşturulan komisyonlarda görev almıştır.(İvgin, 1985, s.27) Ayrıca, ekonomik terimleri Türkçeleştirmede çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.

Cevdet Nasuhi Savran’ın diğer bir alandaki faaliyetleri, onun düşünce tarzını bize anlatmaktadır. Cenevre’de kurulan “Türk Yurdu Cemiyeti”nde yer alan Savran, *Milliyet Nereden Doğar? Bize Milliyetçilik Lazım mı?* konulu bir konferans vermiştir. “Yurdçular Derneği”nin yasası, onun tarafından hazırlanmıştır. Milliyetçiliğin kooperatifçiliğe olan etkisinden söz eden yazarlar, milliyetçilik kavramındaki dayanışmayı, birlik ve beraberliği

kooperatifçilik hareketinin özündeki temel esaslara dayandırmaktadırlar.(İmece,1973, s. 14-15)

Kooperatif düşünceye yazmış olduğu kitaplarla, vermiş olduğu konferanslarla, “Türk Kooperatifçilik Kurumu”ndaki faaliyetleriyle katkıda bulunan Savran’ın, tarım kredi kooperatiflerinin köy bankalarına dönüşmesiyle ilgili yazısı da oldukça önemlidir. Köylünün biriktirmiş olduğu paraların, çoğu zaman israf olduğuna değinmekte ve halkın ayağına kadar gidecek, banka fonksiyonunu yerine getirecek bir kredi organına ihtiyaç duyulduğundan söz etmektedir. Bu görevi yerine getiren tarım kredi kooperatifleri, küçük bir köy bankası haline gelip, halkın tasarruflarını toplayabilmelidir. Böyle bir köy bankasının kurulması için kanunlarda bazı değişikliklerin yapılmasının gerekliliği üzerinde de durmaktadır. (Savran,1944) Cevdet Nasuhi Savran, 12 Haziran 1944 tarihinde vefat etmiş ve ardında kooperatif düşünceye katkıda bulunacak eserler bırakmıştır.

Nusret Namık Uzgören, kooperatifçilik tarihimizde teşvik edici, fikir verici, kurucu, sevk ve idare edici yönleriyle önemli bir yere sahiptir. 1898 yılında Niş’de doğmuştur. İyi bir eğitim aldıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Genel Müdürlüğünü 1924-1926 yılları arasında yapmıştır. Lozan Üniversitesi Yüksek Ticaret Mektebi’ni bitirdikten sonra İstanbul’da Banca Commerciale’ye girerek, muhasebe-kambiyo vezne servislerinde çalışmıştır. 1924 yılında Ziraat Bankası Umum Muhasebe Müdür Muavinliğine atanmıştır. Daha sonraki yıl, Sanayi ve Maadin Bankası’nın ilk muhasebecisi olmuştur. 1928 yılında Ziraat Bankası’nın Ankara, Trabzon, Samsun ve Manisa şubelerinde görev yapmıştır. 1934 yılında T.C. Merkez Bankası İdare Meclisi azalığına seçilmiştir. (Hazar,1991,s.18-19) Emekli olduktan sonra İller Bankası, Halk Bankası ve T.C. Merkez Bankası murakıplığında bulunmuş ayrıca, Birlik Sigorta Kooperatif Yönetim Kurulu üyesi ve başkanı, Harp Okulu Fransızca öğretmeni, Milletlerarası Halk Kredileri Konfederasyonu merkez komitesi üyesi, Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı Eksperi ve Türk Ekonomi Kurumu Yönetim Kurulu üyesi olarak görev yapmıştır.

Nusret Namık Uzgören görev yaptığı yerlerde, kooperatifçilik çalışmalarına hız vermiş ve Halk Bankası yoluyla Türkiye Esnaf ve Kefalet Kooperatiflerinin teşkilatlanması, merkez birliğinin kurulmasında büyük çaba göstermiştir. Bu konuda göstermiş olduğu çabayı kendi sözleriyle şu şekilde açıklamaktaydı: “*Ankara Esnaf Kefalet Kooperatifi önceleri 7 ay geceli gündüzlü çalışıldığı halde bir türlü kurulamıyordu. Şimdi 30 tane var. Kooperatifçiler kendi dertlerini gidermek için isterlerse bütün engelleri*

yıklarlar.” (Uzgören, 1954, Sayı: 205) sözleriyle davaya olan inancını yabancı ülkelerdeki kooperatiflerin gelişmelerinden de örnekler vererek belirtmiştir. “Türk Kooperatifçilik Kurumu”nda kooperatifçilik öğretimi, eğitimi üzerinde çaba sarfetmiş, yapı kooperatifçiliği ve tüketim kooperatifçiliği alanlarında çalışmalarda bulunmuştur. Kooperatifçilik konusunda meraklı olanlara yol göstermek, öncülük etmek, kooperatif kuruculuklarında bulunmak, kooperatifçilik tarihinde önemli bir yere sahip olmasında en başta gelen etkenlerden sayılmaktadır. Kooperatif kuruculuğu ile ilgili çabalarının başında, Trabzon’un Coşera ve Samaruksa köylerini içine alan bir “itibar-ı zirai birliği” girişimi gelmektedir. Fakat, itibar-ı zirai birlikleri (Yıldırım, 1993, ss. 66-78) koşullar gereği fazla başarılı olamamışlardır.

Uzgören’in Türk kooperatifçilik tarihine önemli katkılarından bir diğeri de Mustafa Kemal Atatürk tarafından yazılan *Kooperatif Şirketler* kitabını ortaya çıkartması olmuştur. Bu kitabın kooperatifçilik tarihimizdeki yeri üzerinde önemle durmuştur. (Hazar, 1981, s. 4-5) Öte yandan, Cumhuriyet yıllarında basılan ve Bedri Tahir Bey tarafından yazılmış olan *Çekoslovakya’da Zirai Kooperatifler* isimli kitap, kooperatifçilik hareketinin filizlendiği yıllarda hazırlandığından önem taşımaktadır. Nusret Namık Uzgören, bu raporun basılmasında, kooperatifçilik yayın hayatımıza kazandırılmasında etkili olmuştur. Kitabın tanıtımını yapmış, bölümlerinden bazı alıntılar vererek, Türk kooperatifçilerine örnek olması gerektiğini vurgulamıştır. (Uzgören, 1969,ss. 1-5)

Uzgören’in kooperatif kuruculuğu yönüyle ön plana çıktığı diğeri bir girişimi de “Manisa Bağcılar Satış Kooperatifi”ni kurması olmuştur. “Ankara Bahçelievler Yapı Kooperatifi” (Cura,1946, ss.16-23) ve Demirtepe Halk İstihlâk Kooperatifi” onun kuruculuğunu yaptığı diğeri kooperatiflerdendir. Ankara Bahçelievler Yapı Kooperatifinin nasıl doğduğunu açıklarken, yapı kooperatiflerinin en zayıf tarafının ilk kez kurulmuş olmasında yattığını belirtmiştir. Atatürk’ün ve İsmet İnönü’nün yapı kooperatiflerinin kurulmasının çok büyük önem taşıdığını belirten konuşmalarından örnekler vermiştir. “Ankara Esnaf Kefalet Kooperatifi”nin kuruluşu ve “Esnaf Kefalet Kooperatifleri Birliği”nin ve “Birlik Sigorta Kooperatifi”nin kurulmasında büyük görev üstlenmiştir.(Nasrattınoğlu,1982,ss.11-13) Bu başarılarından dolayı, Türkiye Halk Bankası’nın altın başarı madalyasına, “Türk Kooperatifçilik Kurumu” ve “Türkiye Esnaf ve Sanatkâr Kefalet Kooperatifleri Birliği”nin üstün hizmet ve şükran plaketine sahiptir.(Er, 1992, s.11) Türk Kooperatifçilik Kurumu’nun kendi salonuna ve Türkiye

Halk Bankası'nın da kurmuş olduğu tüketim kooperatifine *Uzgdren* adının verilmesi oldukca anlamlıdır ve yerindedir.(Ozcelik, 1992,s.13)

Kooperatiflerin sosyal ve ekonomik bakımdan sağladığı faydaların büyük olduğu üzerinde duran Uzgdren, Birinci Dünya Savaşı'nda iaşe zorluklarını gidermek konusunda çok işe yaradıklarını, gerek halk gerekse hükümet arasında büyük rağbet gördüğünü ve sayılarının günden güne çoğaldığını, kooperatiflerin vergilerden muaf tutulduğunu belirtmiştir. Nusret Namık Uzgdren, Meşrutiyette başlayıp, Cumhuriyette kök salan kooperatif hareketinin Avrupa ülkelerindeki gibi ilerleme gösteremediğini söylerken, Filistin'de bile kooperatiflerin sayısının çok olduğunu özellikle dile getirmiştir. Herman-Schulze Delitzch ve Charles Gide'nin kooperatifçiliğe yaklaşımları, Nusret Namık Uzgdren'in kooperatifçilik felsefesinde kendini göstermektedir. Kooperatiflere ekonomik ihtiyaçların ucuz ve kolay bir şekilde sağlanması olarak bakan Charles Gide, bir teşebbüsün başarılı olabilmesi için sermaye hakimiyetinin şart olmadığını kooperatiflerin kanıtladığını belirtmiştir. (Gide, 1936, s. 13) G. Kessler'in kredi ve satış kooperatifleri dışında da bir kanun gerektiği görüşünü Uzgdren de paylaşmaktadır.

Kooperatifçiliğin bir heyecan, ülkü işi olduğunu, dayanışma, yardımseverlik, kardeşlik, barış gibi duyguların pekiştirilmesini ve sosyal adaleti sağladığını ve milli birliğin kurulmasına yardımcı olduğunu vurguladığı gibi, kooperatiflerin zayıf taraflarını da açıklamıştır. Uzgdren'e göre kooperatifleri sarsan dış etkenler, kooperatifçiliğin gelişip ilerlemesinden memnun olmayan kişi ve kuruluşların kooperatifçiliğe saldırmalarıdır. Avrupa'daki kooperatiflerden örnekler vermekte, bizim ülkemizde kooperatif düşmanlığının çok fazla olmadığını söylemektedir. Kooperatifleri yıpratıcı etkenlerin başında, idareci bulmak konusundaki zorluk gelmektedir. Ortakların büyük bir çoğunluğunun düzenli bir topluluk oluşturmamaları ve demokratik ruhu içlerinde hissetmemeleri, kooperatiflerin gelişmesini etkileyen olumsuz yönlerdendir.(Uzgdren,1941,ss.50-58) Olumsuz yönlerin kaldırılması kooperatiflerin istenilen amaçlara ulaşmasında en önemli etken olacaktır.

Kooperatifçilik tarihimiz içerisinde gerek fikirleriyle, gerekse bırakmış oldukları eserlerle büyük değer taşıyan kimselerin, kooperatif düşünceye katkılarında söz etmeye çalıştık. Ayrıntılı olarak bilgi verdiğimiz bu kişilerin dışında kooperatif düşünceye, yazılarıyla, fikirleriyle katkıda bulunan daha birçok aydınımız vardır. Çeşitli dergi ve gazetelerde, kitaplarda kooperatifçilik konusu sürekli olarak ele alınmış ve

değerlendirmeler yapılmıştır. Eğitim ve öğretim konusu, kooperatif düşüncenin gelişimi açısından büyük önem taşıdığından bu konu üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Kooperatif eğitimi ve terbiyesi, kooperatif hareketinin başlangıcından beri üzerinde durulan ve zaman geçtikçe önemi daha da artan bir konudur. Owen, King ve daha sonraları Rochdale öncüleri XIX. asırda kooperatifçilik düşüncesini yaymaya çalışmışlardır. Türkiye’de de kooperasyon cereyanı, Mithat Paşa’nın Memleket Sandıkları girişimi ile başlamıştır. Yapılan yasal düzenlemeler, ileri sürülen fikirler, gazete ve dergilerde kooperatif düşüncüyü yansıtan kişilerin yazıları kooperatif hareketinin gelişiminde etkili olmuştur.

Okullarda kooperatifçiliğin ilk uygulamalarına örnek olarak, Barbaros Numune Mektebi’nde 1914-1915 ders yılında okul öğrencilerinin kitap, defter, kalem, tebeşir vb. okul ihtiyaçlarını karşılamak için her öğrencinin verdiği belli küçük bir meblağ karşılığında okul içinde bir tüketim kooperatifinin kurulması verilmektedir. (Uzel, 1971, 209s.)

Kooperatifçiliğe gösterilen ilgi ile okullarda göze çarpan hareket dikkat çekicidir. Hakkı Baha Bey tarafından yayınlanan *Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri*, öğrencilere açık bir dille kooperatifçilik mefkuresinin esasları hakkında canlı fikirler vermek ve diğer taraftan kendilerine bir kooperatif kurmak için ne yapmaları ve nasıl idare etmeleri gerektiğini gösteren örnekler vererek ve yöntemler göstermek üzere çıkarılmıştır. Mektep kooperatifleri için kanunlar çıkarılması da gerekli olan konular arasındadır. Muhittin (Birgen)’in bu defterle ilgili yorumu şu şekildedir: “*Bir taraftan kooperatifçilik ahlâkı ve kooperatiflerle ilgili fikirler ve birliğe, kooperatifçi ahlâkını vermeye yarayan birtakım hulasa fikirleri ve ahlaki vecizeleri muhtevidir. Bunlar da basit, fakat faydalı bir surette tertip edilmiştir. İşin iyi tarafı şuradaki defter, bir taraftan bunları muhtevi olmakla beraber, diğer taraftan da mektep kooperatifine girecek olan talebe için kooperatifle yapılacak muameleleri tesbite yarayan bir cüzdan vazifesini görebilecek bir tarzda tertip edilmiş ve bunun için de adı “Defter” olmuştur.*” (Muhittin, 1933, ss. 14-16.)

Dünyada kooperatifçilik eğitimi ile ilgili çalışmaların yoğun bir şekilde devam etmesinin yanında, Türkiye’de de kooperatif eğitimi açısından önem taşıyan girişimlerde bulunulmuştur. İstanbul Üniversitesinde M. İzzet, 1922-1930 yılları arasında İçtimaiyat derslerinde kooperasyonu sağlam bir iktisâdi görüşün temel şartlarından biri olarak

görmüştür. Mehmet İzzet Bey'in ölümünden sonra Leipzig Üniversitesinden gelen Gerdhard Kessler, 1936-1951 yılları arasında kooperatifçilik dersleri vermiştir. Gerdhard Kessler'den sonra Muhlis Ete, Hikmet Somay, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Orhan Tuna ve Ekmel Zadil kooperatifçilikle ilgili bilimsel çalışmalara, diğer bilim adamları ve kooperatifçilerle devam etmişlerdir. (İlmen, 1967,s.4)

Kooperatifçilik derslerinin ağırlıklı olarak verildiği İstanbul Üniversitesi'nde İbrahim Fazıl Pelin, *İktisat Dersleri* isimli kitabında kooperatifçiliğe geniş yer ayırmıştır. 1931 yılından beri "nazari kooperatifçilik" ve "kooperatif hukuku" adı altında iki kürsü bulunuyordu. Bu iki kürsü daha sonra birleştirilmiştir. Suphi Nuri (İleri), 1931 yılından sonra, bir taraftan Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebinde kooperatifçilik öğretimi yapmış, diğer taraftan da resmi program dışı ve halk için, mektep içinden ve dışından seçilmiş bazı değerli fikir adamlarından oluşmuş bir konferans heyetince "*tahsil seviyesi ne olursa olsun her vatandaşa kooperatifçilik öğretmek, kooperatifçiliği sindirmek ve kooperatif imanı verdirmek için*" bir seri konuşma düzenlemiştir.(Fındıkoğlu,1970, s.15) Bu konuşmalar, kooperatifçiliğe olan ilginin anlaşılması için ayrı bir önem taşımaktadır.

1933 yılında yapılan Üniversite reformundan sonra, Almanya'da işten çıkarılan bilim adamlarından Türkiye'ye davet edilen G. Kessler, İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Kürsüsünde kooperatifçilik dersleri vermeye başlamıştır. Kürsüde okutulan dersler, "sosyoloji, sosyalizm, sosyal siyaset, sosyal sigorta, komün bilgisi, kooperatifçilik, felsefe, ilmi metodoloji"dir.(Fındıkoğlu,, 1946, s.104-105)E. Hirsch ise Ticaret Hukuku kürsüsünde verilen derslerde şirket olarak kooperatifler üzerinde durmuştur.(Hirsch, 1997, s. 335-336) Süheyp Nizami Derbil de Ankara Üniversitesi'nde kooperatifçilik dersleri vermiş ve bu dersler değerli bir kaynak olarak yayınlanmıştır. 1940 yılında Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde açılan kurs, kooperatifçilik eğitimi ve öğretimi açısından önemli adımlardan sayılmaktadır. Ziraat Bankası'nın kredi kooperatifleri memurlarının bilgilerini arttırmak amacıyla açmış olduğu kurslar da önemli bir boşluğu kapatmıştır. Ayrıca, 1926 yılında Ankara Yenişehir'de yapılan ve 1926-33 yılları arasında faaliyette bulunan Ameli Bankacılık Mektebi binası, kooperatif memurlarının yetiştirilmesine ayrılmıştır. Tarım kredi kooperatiflerinde çalışan memurları yetiştirmek üzere Ankara'da 1942 yılında yatılı bir okul kurulmuştur. Okulun birinci devresi 1942 yılı Mayıs ayında başlamıştır. 1945 yılına kadar dokuz devre de tamamlanmıştır. Kurstaki derslerde tartışmalara geniş yer verilerek, kursa katılan

memurlara gidip gelme yol paraları ve aylık ücretlerinin dışında günde iki buçuk lira da yevmiye verilmektedir.(Arman, s.19-20)

Kooperatifçilik kursları, Ankara’da açıldıktan sonra diğer şehirlerde de hızla yayılmaya başlamıştır. İstanbul’da 1945 yılında bir “kooperatifçilik kursu” açılacağı konusuyla ilgili haberler basında yer almış ve bu kursla ilgili olarak, kimler tarafından idare edileceği hakkındaki tartışmalar da basına yansımıştır.(Halil,1945)Okul Kooperatifleri Yasası, yapılan açıklamalara göre bütün Avrupa ve Balkan yasaları incelenerek, ihtiyaçlara uygun bir tarzda yapılmış, modern bir yasadır. Bu yasada kooperatiflerde esas olan iş beraberliği, yardımlaşma ve faydaların ortaklara dağıtılması, kredi, istihsal ve istihlâk şekilleri bulunmakta ve yasanın içerdiği hükümler, memleketin çeşitli bölgelerine göre ziraat, istihsal ve istihlâk kooperatiflerinin her türlü kuruluş ve işlemesine uygun görmektedir.

İki yüksek ticaret okulu, yirmi ticaret lisesi ve üç ticaret okulu orta bölümünde kooperatifçilik derslerinin verilmesi ile birlikte okullarda kooperatif eğitiminin hızla yayıldığı görülmektedir. Okullarda ve kurslarda eğitim verilse de bu eğitimin yeterli olmadığı kooperatif okullarının, enstitülerinin, kooperatif kolejlerinin kurulmasının zorunlu olduğu, üzerinde durulan konular arasındadır. Kooperatif idarecilerinin köy psikolojisinden anlayan, ikna kabiliyetine sahip olanlar ve kooperatif çeşidine göre yaşama ve çalışma şartlarını iyi bilenler arasından seçilmesi gerekmektedir. Memur kadrosu için gerekli elemanlar seçildikten sonra bu elemanları yetiştirme, enstitüler ve kolejler yoluyla olabilmektedir. Kolej ve okullarda kurslarda olduğundan daha geniş bir şekilde kooperatif tarihi, hukuku, kooperatif prensipleri teftiş ve muhasebe konularının üzerinde durulması gerekmektedir. Kooperatif hareketlerinin gelişmiş olduğu ülkelerden İsveç, İsviçre ve İngiltere’de bu gibi okul ve enstitüler vekâletin izni alınmak şartıyla federasyonlar tarafından da açılmaktadır.”(Yiğiter, Sayı: 60, s. 4, 27.)

Siyasal Bilgiler Okulunda, çeşitli kooperatiflerin kurulması kooperatif hareket için önemli adımlardandır. Okul kooperatiflerinin amacı, sadece öğrencilerin ihtiyaç duyduğu bazı gıda maddelerini dağıtan bir dükkân olmaktan çok, kooperasyon fikrinin sağladığı yararları anlayan gençlerin yetişmesini sağlamaktır. Okul kooperatifleri, öğrencinin okuldan çıktıktan sonra, piyasada veya herhangi bir kurumda karşılaşabileceği kooperatifin küçük de olsa bir örneğini oluşturmalı, kooperatifçiliğin belli başlı prensipleri okul

kooperatiflerinde de yer almalı, verilen bilgilerden gerçek anlamda yarar sağlanmalıdır. (Ete, 1946,ss.1-12.)

Kooperatifçilik enstitüsünün kurulmasının amacı, yabancı ülkelerde çeşitli kooperatifçilik sahalarında yapılan her türlü çalışmalar, araştırmalar ve yayınlar izlenerek, broşürler hazırlamak, gazete ve dergiler çıkarmak, konferanslar vermektir. Yabancı eserlerden tercüme yapılarak, yabancı ülkelere kitaplar, dergiler ve her türlü yayın getirilerek büyük bir kooperatifçilik kütüphanesinin oluşturulmasıyla fikirselden ileriye ilerletilebilir. Küçük broşürlerin yayınlanması, kooperatifçilik eğitiminin incelenerek, yeni planların düzenlenmesi ve kitapların çıkarılması, kongreleri yapılması, kanunlar, ana mukavelenameler ve diğer yasalarla ilgili raporların hazırlanması da kooperatifçilik enstitüsünün yapması gereken işler olduğu ve bunların gerçekleştirilmesinin kooperatif hareketinin düşünsel boyutunun gelişiminde etkili olacağı, üzerinde durulan konulardandır. (Atasagun,1947,s.3)

Yusuf Saim Atasagun, kooperatifçilik okulu ve enstitüsünün kurulmasıyla ilgili olarak bu iki kurumun çok gerekli olduğu üzerinde sürekli olarak durmuş ve bu iki kurumun faaliyete geçtikten sonra kooperatif memurluğunun esaslı bir meslek olarak, Türk kooperatifçiliğinde güçlü hamleler yapacağını belirtmiştir. Kooperatifçilik Okulu'nun kendine özgü bir meslek okulu karakteri taşıması en önemli özelliklerindedir. Okul binasının nerede yapılacağı, inşaat, kuruluş ve devamlı yıllık masraflarının nereden karşılanacağı düşünülmesi gereken konular olarak belirtilmiştir.(Atasagun,1947,s.3-4,7)1948 yılında Türk Kooperatifçilik Okulu ve Türk Kooperatifçilik Enstitüsü'nün kurulması ve 1950 yılında da eğitime başlaması önemle üzerinde durulmuştur.

Kooperatifçilik eğitimi ile ilgili en önemli aşamalardan biri de Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde Ziya Gökalp Mülayim tarafından Zirai Kooperatifçilik derslerinin okutulması olmuştur. "Zirai Ekonomi" öğrencilerine bu dersin verilmesi ile kooperatifçilik ruh ve prensiplerinin benimsetilmeye çalışılacağı, sahte kooperatifçilikten ülkeyi kurtararak, kooperatiflerimizi bütün dünyanın kabul etmiş olduğu gerçek kooperatif prensiplerine göre kurup, yürütüleceği öğretilmektedir. Mülayim, iyi bir kooperatifçi olarak ülkeye yararlı olabilmek için gerçek kooperatifçiliğe ve prensiplerine yürekten inanmak gerektiğini ve sadece bir zirai kooperatifin nasıl kurulup yürütüleceğini bilmenin iyi bir kooperatifçi olmak için yeterli olmaya-cağını sürekli olarak derslerinde vurgulamıştır.(Mülayim, 1958, s. 11-12.)

Köy Enstitüleri ve köy kooperatifleri arasında birçok bağlantı bulunmaktadır. Köy Enstitülerinde birer kooperatif kurulduğu ve çalıştırıldığı yazılı olan hükümlerden anlaşılmaktadır. Köy Enstitüleri Kanunu'nun 62'nci maddesi şu şekildedir: "*Köy Enstitülerinde ve okullarındaki öğretmen, eğitimci, talebenin ve köy halkının ihtiyaçları göz önünde tutularak, ana statüsü Maarif Vekilliğince hazırlanan ve bu vekilliğin murakabesi altında işletilen birer Köy Enstitüsü veya okulu istihlak istihsal kooperatifi kurulabilir. Ortaklarına kazanç dağıtmayacak olan Enstitü ve Okul istihlak veya istihsal kooperatiflerinden hiçbir vergi, resim ve harç alınmaz. Bu kooperatifler kendi aralarında ana statüsü Maarif Vekilliğince kabul ve tasdik edilen ve bu vekilliğin murakabesi altında işletilen "Kooperatifler Birliği" kurabilirler. Bu kooperatifler ve birlikleri, köy içinde tedariki mümkün olmamak ve köy okulları ile enstitülerinin kânunlarla tayin edilmiş maksatlarını gerçekleştirmeye yaramak şartı ile köy halkının muhtaç olduğu eşyayı da satabilirler.*"(Gökdemir,1946,s.15-16) Halk odaları, köy eğitim kursları, köy öğretmen okulları gelişme göstermiş ve zamanla köy enstitülerine dönüşmüştür.(Batur,1994,s.80)

Her köyde cami ve okul gibi halkın himayesine sığınmış bir kooperatifin kurulması gerekmektedir. Köy Enstitülerinde son sınıflar için kooperatifçilik derslerinin öngörülmesi, toplum kalkınmasının örgütsel boyutunda en etkin kuruluş olarak kooperatiflerin görülmesinden kaynaklanmaktadır. Enstitülerde birer kooperatif kurulması ve köy ilkokullarının çevresindeki halka da açık olması, kooperatifin yönetiminde öğretmenlerin yanında öğrencilerin ve halktan üyelerin de yer almasını sağlıyordu. (Özsoy,1996,s.61.) Daha önce de belirttiğimiz gibi 4274 sayılı yasanın 62.maddesi hükmü gereğince her köy enstitüsünde birer kooperatif kurulmuştur. (Tonguç,1950,s.343)

Akçadağ, Pazarören vb. enstitülerde köylüler kurulmuş olan kooperatife ortak edilmiş ve II. Dünya Savaşı'nın kıtlık yıllarında köylüler birtakım ihtiyaçlarını ucuz olarak köy enstitülerindeki kooperatiflerden karşılamışlardır.(Türkoğlu, 1997, s. 113) Bu kooperatifler köylerde giderek artmış, köylüler de ortak yapılmış ve ihtiyaçlar topluca karşılanınca toplumsallaşma açısından önemli adımlar atılmıştır.(Esendal,1981, s.7) Köy Enstitülerinde kurulan kooperatif kolunun amacı, öğrencilerin mezun oldukları zaman görev aldıkları köylerde de kooperatif kurabilmelerini sağlamaktı.

1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ve bu uygulama ile farklı siyasal ve sosyo-ekonomik anlayış ve yöntemleri benimseyen partilerin ayrışması, zamanla kooperatifçiliğe de yansımıştır. Bu yansıma, daha ilk genel kurulda bayrakların asılmaması

kararının alınması biçiminde görülmüş ve bu karar, kooperatif yönetiminin partiler arasında tarafsız bir konumda olduğunu göstermesinin doğal bir sonucu olmuştur. (*Yeni Asır*, 28 Temmuz 1946)

1940'lı yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın ağır koşulları, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemişti. Nüfusun yüzde seksenini oluşturan köylü, gerek ordunun gerekse şehirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra köylünün savaş içinde çektiği sıkıntıların bilincinde olan devlet, köylüyü toprak sahibi yapmak için *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* çıkardı. Bu kanun amacından saptırılmış, büyük toprak sahiplerini hiç etkilememiştir. Bu kanunun amaçları, toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi aileleriyle, kanunun topraklandırılmalarını kabul ettiği diğer kişileri, aileleriyle birlikte geçimlerini sağlayacak ve işgüçlerini değerlendirecek toprağına sahip kılmak; yeterli toprağı olsa da kredi vermek ve toprakların sürekli işlenmesini sağlamak olarak belirtilmektedir.(Kazgan,1983,ss.549-555) Bu kanun 1945-1973 yılları arasında yürürlükte kalmıştır. Yürürlükte kaldığı yıllarda tarımda kurumsal yapıyı değiştirecek önemli gelişmeler olmamıştır.

Bu yıllarda, tarıma yönelik çiftçinin topraklandırma kanunu gibi yasal düzenlemelerin dışında, köylünün tasarrufa alışması, sermayeye değil, şahsa önem veren, hizmet eden bir teşkilâtın, yani kooperatifçiliğin geliştirilmesine yönelik görüşler gündeme gelmiştir. Kooperatifçiliğin önemini yansıtan şu görüşler anlamlıdır: “*Eğer Türkiye’de bir milli gelir davası varsa, eğer vatandaşların daha yüksek bir yaşayış imkanı kazanmaları isteniyorsa ki rejimin bütün gayreti daima buna doğru yönelmiştir ve yönelilecektir. Bu isteklerin gerçekleşmesi için Kooperatifçilik yolundan daha doğru bir yol, kooperatif vasıtasından daha etkili bir vasıta bulunamaz.*” (Tuncer,1945)

Kooperatifçiliğı teşvik etmeye yönelik hareketlerin başında yasal düzenlemeler gelmektedir. Yasal düzenlemelerin dışında kooperatifçilik hareketinin ve düşüncesinin gelişimini etkileyecek raporların hazırlanıp sunulması da bu dönemde alınan tedbirler açısından önemlidir. Türk Ticaret Kanununun 1926 yılında ayrıca Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri Kanununun 1935 yılında yürürlüğe girmesinden sonra, yeni bir kooperatif kanununun çıkarılmasıyla ilgili olarak, hukukçular, kooperatifçi yazarlar, yabancı uzmanlar tarafından çeşitli projeler üretilmiştir.

Kooperatif Kanununda yeni bir düzenlemeye doğru gidişte ortaya atılan projeler, çıkarılacak olan kanun hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yeni kooperatif kanununa doğru gidişte, çeşitli kanun projelerinin ileri sürüldüğünü görmekteyiz: “*Türk Kooperatifçilik Kurumu yoluyla Mütahassıs M. Colombain tarafından hazırlanan proje, 1951’de toplanan Türk Kooperatifçilik Kongresi’nin Kanun Komisyonu tarafından yapılan proje, Yusuf Saim Atasagun tarafından hazırlanarak Bakanlığa verilen 90 maddeden oluşan “Tarım Kooperatif Ortaklık ve Birlikleri Kanunu” projesi.*” (Çağlar, 1992, s.273-274) Bu projeler doğrultusunda, 1944-1953 yılları arasında yeniden bir kooperatif kanunu çıkarılması fikri yayılmaya başlamıştı.

Yeni bir kooperatif kanunu çıkarılmasına yönelik ortaya atılan bu projelerden Colombain ile T.K.K.’nin projesi, bazı noktalarda ayrılmaktadırlar. Colombain’e göre, kooperatiflerin kuruluş izni, “Kooperatiflere Nezaret Meclisi”nden, T.K.K.’nin projesine göre, Ticaret Bakanlığı’ndan alınmalıdır.(Bilgin, 1951,ss.18-26) T.K.K. tarafından ileri sürülen diğer bir projede ise esas amaç, müstakil bir kooperatif kanunu olarak kanunlaşmak hedefinin güdülmesi olarak gösterilmektedir.

“Türk Kooperatifçilik Kurumu”nun hazırlamış olduğu 102 maddeden oluşan proje ile, Colombain’in projesi birleştirilerek 189 maddelik yeni bir genel kooperatif kanunu projesi oluşturulmuştur. Bu projedeki maddelerden birinde geçen, bir yıl içerisinde ulusal federasyona girmemiş kooperatiflerin kooperatif ünvanı alamamasıyla ilgili hüküm ve “açık kapı ilkesi”, Mithat Paşa’nın 1863 yılında başlattığı kooperatif hareketini geriye götüren bir görüşün ifadesi olarak yorumlanmıştır.

Colombain’in sunmuş olduğu projeden sonra, İktisat ve Ticaret Vekâletinin Türk Ekonomi Kurumu ile birlikte Kooperatifçilik Kongrelerinde alınan kararlara göre hazırlamış olduğu *Kooperatifler Kanunu Layihası*, meclise sunulmuştur. On fasıl ve 94 maddeden oluşan bu tasarı, memleketteki istihsal, istihlâk, inşaat kooperatiflerinin gelişmesine büyük yararı olacak hükümleri içermektedir. (*Türkiye İktisat*, 15 Mart 1954) Tasarıda yer alan hükümler gereğince birden fazla kooperatifin katılımıyla, kooperatif birlikleri oluşturabileceklerine dair maddeler de yer almaktadır.

II. Meşrutiyet yıllarında, düşünsel alanda görülen hareketlilik, Milli iktisat politikası içerisinde kendini göstermiştir. Gazetelerde, dergilerde, çıkarılan kitaplarda kooperatif düşüncüyü yansıtan yazılara rastlanmıştır. Kooperatif düşünceye katkıda

bulunan isimler ve çıkarmış oldukları eserler, kooperatif düşüncenin bu dönemde aydınlar arasında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik hareketine baktığımızda, Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirsel açıdan önderlik ettiği, yasal düzenlemelerde güçlenen, ilerleyen bir kooperatifleşme hareketini görmekteyiz. Atatürk'ün kooperatif kuruculuğu ile kooperatif düşüncüyü yansıtan eserlerin çıkarılmasında gösterdiği özen, kooperatif düşüncenin Cumhuriyet yıllarında gelişimini hızlandırmıştır. Cumhuriyet döneminde kooperatif düşünceye katkıda bulunan isimler, yazmış oldukları yazılarla, çıkarmış oldukları değerli eserlerle, yapmış oldukları konuşmalarla bizzat kooperatif kuruculuğunda görev almalarıyla kooperatif düşüncenin gelişiminde büyük rol oynamışlardır.

Kooperatifçilik hareketinin gelişimi, iyi bir eğitim ve öğretim politikasına bağlıdır. Her konuda olduğu gibi kooperatifçilikte de eğitim, büyük önem taşımaktadır. Dünyadaki kooperatifçilik eğitimi ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yaptığımızda bu konuya gereken önemin verilmediği görülmektedir. Kooperatifçilik derslerinin okutulması, kursların açılması, kooperatifçilik konusundaki yayınların çıkarılması kooperatifçilik eğitiminde, yaşanan önemli gelişmelerden sayılmaktadır. 1950'ı yıllara gelinceye kadar kooperatif düşüncede yaşanan bu hızlı gelişim, daha sonraki yıllarda kanunlarda ve planlarda kendini göstermeye başlamıştır. Kalkınma Planlarında kooperatifçilik hareketine yer verildiği fakat, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan o hızlı gelişimin bu yıllarda daha az yaşandığı görülmektedir. 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'nun çıkarılması ile, hukuksal varlığı Ticaret Yasasındaki ortaklıklarla ilgili hükümlere göre sürdürülen kooperatifler, kooperatifçilikte önemli bir yeri olan üst örgütlenmeyle güçlenmeye başlamışlardır.

Özel sektörün rahatlıkla ticari bir bankaya gidip, kredi alabilmesine karşılık, aynı koşulların kooperatifler için güç olması, kooperatiflerin yaşadığı en büyük problem olarak dikkat çekmektedir. 21.yüzyılın başında kooperatiflerin sermaye oluşturma açısından güçlüklerle karşılaşmaları doğaldır. Düşünce olarak güçlü olduğu dönemlerdeki hareketlilik, günümüzdeki koşullara uygun olarak düzenlenmeli, kooperatiflerden "üretim ve bölüşüm" sorununun çözümünde yararlanılmalıdır. Temel sorunlar çözülmeli, tarımsal kooperatifçilik, aracılık ve tefecilikle mücadelede, iç ve dış alım-satımda, sanayileşmede ve demokratikleşmede kamu ve özel sektörün yanında, zenginliklerin ve duyarlılıkların

taşıyıcıları olarak tanımlayacağımız kooperatifler “üçüncü bir sektör” (Mülayim,s. 484) olarak hak ettiği yeri almalıdır.(Kocabaş, 2010, s.284)

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Tariş Genel Müdürlüğü Özel Büro Arşivi

Türk Kooperatifçilik Kurumu Arşivi

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğı Arşivi

Resmi Yayınlar – Nizamnameler – Raporlar

Aydın İncir Himaye-i Zürra Anonim Şirketinin Kuruluşuna Dair İrade-i Seniyye,
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Mahsus, No: 19.

Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Heyet-i Umumiye Mazbatası, Meclis
İdare Raporu, (1339-1923) Kontrol Memurunun Raporu, Bilanço ve
Mizan-ı Umumi, 1334-1338, İzmir.

Cemal, Kooperatif Şirketler Kanunu Layihası ve Esbab-ı Mucibesi, 1330 (1914), Matbaa-i
Âmire, İstanbul.

Memleket Sandıkları Nizamnamesi, 17 Rebiülevvel 1284 (1867), Madde: 6.

Rıfkı İsmail, (1331) İtibar-ı Zirai ve Kooperatif Şirketleri Hakkında Romanya, Macaristan,
İtalya ve Bulgaristan'da İcra Edilen Tetkikât-ı Netayicini Havi Rapor,
Dersaadet Matbaa-i Osmaniye.

Kitaplar

ARIKAN, Zeki, (1997), Tarihimiz ve Cumhuriyet, Muhittin Birgen (1885-1951), İstanbul.

ATASAGUN, Yusuf Saim, (1940) Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939, Cilt:
II, Kenan Bsm. ve Kilişe Mtb., İstanbul.

- Atatürk ve Tarım, (1981), Tarım ve Orman Bakanlığı – Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi yay., Ankara.
- AYBARS, Ergün, (1994.), Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi, İleri Ktb., İzmir.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, (1945) Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, İstanbul.
- BİLGE, Nazike, “Atatürk ve Kooperatif Hareketinin Gelişimi”, *Kooperatifçilik Dergisi*, Sayı: 6, Ağustos 1981, s. 11.
- Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi 21-25 Aralık 1944, (Tertip edenler Türk Kooperatifçilik Derneği-Türk Ekonomi Derneği), (1945)T.K.K. yay., Ankara.
- COLOMBAIN, M.,(1950),Türkiye Kooperatifleri Hakkında Rapor ve Kanun Tasarısı, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yay., Ankara.
- CURA, Mustafa, (1946),Kooperatifçilik Davamız ve Samsun'da Kooperatifçilik, Samsun.
- ÇAĞLAR, Ziya,(1992), Kooperatifler Mevzuatı, Açıklamalı – Örnekli – İçtihatlı, T.K.K. yay., Ankara.
- DUMAN, Hasan, (1994),“Başlangıcından Karınca'ya Kadar Türk Basın Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Karınca Kooperatif Postası*, Yıl: 60, Sayı: 692, , s. 46.
- EMRE, Ahmet Cevat, 1329 (1913), İktisatta İnkılâp İstihlâk Teavün Şirketleri, Kitabhane-i İslam ve Askeri, (Neşreden: İbrahim Hilmi), İstanbul.
- (EMRE) Ahmet Cevat-(US),(1334) ,Mehmed Asım, Anadolu Yavrusunun Kitabı, Kitabhane-i İslâm ve Askeri, İstanbul, Orhaniye Mtb.
- ERKAL, Mustafa E.,(1976) Fındıkoğlu Bibliyografyası'na Ek (1958-1971), (Sosyoloji Konferansları 13. Kitaptan Ayrı Basım), İstanbul Mtb., İstanbul.
- ERTUĞRUL, Feyzullah, (2001) Köy Enstitüsü Sistemi ve Düşündürdükleri (Siyasal Yazılar), Güldiken yay., Ankara.
- ESENDAL, Fethi,(1981) Üretim İçinde Demokratik Eğitimden Dönüşüm Hikayesi – Yalnız Kalanlar, Hareket yay., Ankara.

- HAZAR, Nureddin, (1990)Kooperatifçilik Tarihi, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı yay., Ankara.
- HIRSCH, Ernst E., Anılarım,(1997) Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi, Tübitak yay., Ankara.
- İLERİ, Suphi Nuri,(1936) Koperativler, Bozkurt Bsm., İstanbul.
- İMECE, Basri, (1975)Kooperatifçilik ve Kooperatifçilikle İlgili Yayınlar Bibliyografyası, Şark Mtb., Ankara.
- KAZGAN, Gülten,(1999)Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye, Altınkitaplar yay., İstanbul.
- _____,(1983), Tarım ve Gelişme, Der yay., İstanbul.
- Kim Kimdir Ansiklopedisi,(1962) “Nusret Uzgören” maddesi, İstanbul.
- Kooperatif Şirketler,(1977) Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti yay., Ankara.
- KOCABAŞ, Özlem Yıldırım,(2010), Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- MÜLAYİM, Ziya Gökalp Mülayim, (1992) Kooperatifçilik, Yetkin yay., Ankara.
- ÖKÇÜN, Gündüz,(1981)Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara.
- PARLA, Taha, Ziya Gökalp,(1989) Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, İletişim yay., İstanbul.
- RÜZGAR, Hasan,(1993) Yerel Yönetimler ve Kooperatifçilik, Ankara.
- SAKA, Remzi.,(1974),Kooperatifçiliğimiz, Kurucular, Temel Sorunlar, Aktaş Mtb., İstanbul.
- _____, (1943)Türkiye’de Kooperatifçilik Siyaseti, Alaattin Kırıl Bsm., İstanbul.
- SAVRAN, Cevdet Nasuhi, (1931),Bir Rapor ve Üç Konferans, Ahmet İhsan Mtb., İstanbul.

_____, (1929)Kooperatif Yetirenler ve Bitirenler Davası, Cumhuriyet Mtb., İstanbul.

_____, (1935)Kooperatifçilik Kollektifçilik ve Devletçilik Üzerine IX Yazı, Ulus Mtb., Ankara.

SOMAR, Ziya,(1944) Genel Kooperatif Bilgisi, Cemiyet ve Ahlak Bakımından Kooperatifçiliğimiz, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Neşriyatı, İzmir.

TALUĞ, Cemal,(1981) Atatürk ve Kooperatifçilik, Yol-Koop yay., Ankara.

TAN, Nail, İVGİN, (1984)Hayrettin, NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver, Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya Haziran 1934/Mayıs 1984, T.K.K. yay., Ankara.

TOPÇUOĞLU, M. Nazmi,(1945) Memleketimizde Hususi Teşebbüs Sınai İşlere Nasıl Götürülebilir, Cumhuriyet Mtb.,İstanbul.

TOPRAK, Zafer, (1995)Milli İktisat – Milli Burjuvazi, Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, (1932)Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi, Ahmet İhsan Mtb., İstanbul.

ÜNAL, Tahsin,(1977) Tarım Kentleri, Konya..

TÜRKOĞLU, Pakize,(1997) Tonguç ve Enstitüleri, Yapı Kredi yay., İstanbul.

TONGUÇ, İsmail Hakkı,(1950) Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, İstanbul.

Makaleler ve diğer yayınlar

Ahmed Halil, “İktisâdi Bahisler – Kooperatifçilik Kursu Açılırken Düşünceler”, Cumhuriyet, 25 Eylül 1945.

ARIKAN, Zeki, (1993)“Bir İzmir Tarihçesi: Ziya Somar”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu, Cilt: I, Sayı: 3, Yıl: 1993, İzmir, ss. 241-261.

- ARMAN, Şimşek, (1991),“Dünyada Kooperatifçilik Eğitiminin Genel Durumu”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 57, Sayı: 658, Ekim 1991.
- ASLANOĞLU, Mehmet, “Ahmet Hamdi Başar ve Kooperatifçilik”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay., Cilt: 5, s. 1278.
- ATALAY, Emin, (1983)“Yusuf Saim Atasagun’u Anarken”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 49, Sayı: 563, s. 25.
- ATASAGUN, Yusuf Saim,(1947), “Bir Kooperatifçilik Enstitüsüne İhtiyacımız Var”, Kooperatif Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 18, s. 3.
- _____, (1944)“Dr. Cevdet Nasuhi Savran”, Karınca, Yıl: 10, Sayı: 91, , s. 4.
- _____, (1947)“Milli Kooperatifçiliğimizi Geliştirmek İçin”, Kooperatif Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 17, s. 5-6.
- _____,(1949) “Türk Kooperatifçilik Kurumunun Çalışmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, Kooperatif Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 44, s. 3-4.
- _____, (1947),“Yine Kooperatifçilik Okuluna ve Enstitüsüne Dair”, Kooperatif Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 19, ss. 3-7.
- “Atatürk Tarım Kredi Kooperatifi Ortağı – Tarım Kredi Kooperatiflerinin İlki Olan Tekir Kooperatifinde 1 Sayılı Ortak: K. Atatürk”,(1936), Karınca, Sayı: 27 s. 4-5.
- BAŞ, Hikmet, (1952)“Kooperatifçilerimizden: Ahmet Cevad Bey”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 19, Sayı: 189, Eylül 1952.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi,(1932), “Kooperatifçilik Türkiye’nin Diriliş ve Kuruluş Tilsimidir”, Kooperatif Dergisi, Cilt: 1, No: 1, ss. 4-6.
- _____, (1933) “İktisâdi Devletçilik Hakkında Konferans”, Kooperatif Dergisi, Cilt: 1, No: 10, , ss. 1-10.
- BATUR, Işık,(1994), “Atatürk ve Köy Kalkınması”, İktisat Dergisi, Yıl: 30, Sayı: 345, s. 80.

- BİRGEN, Muhittin, (1933)“Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı”, Türk Kooperatifçisi, Sayı: 32, s. 1-4.
- _____, “Türkiye’nin En Mühim, Servetlerine Sahip İktisat Havzası: İzmir”, Meslek, 15 Kanunuevvel 1924 – 24 Şubat 1925.
- _____,(1933) “Yeni Neşriyat: Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”, Türk Kooperatifçisi, No: 31, ss. 14-16.
- BORA, Cemal, (1977)“Bizde Kooperatifçiliği Doğuran Nedenler”, Karınca, Yıl: 44, Sayı: 487, s. 4-5.
- _____, “Kooperatifçilik Tarihimizin Belgeleri”, Karınca Kooperatif Postası, Sayı: 437, Yıl: 1973, s. 8.
- ÇAVDAR, Tevfik, “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisâdi Düşüncesi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: IV, s. 1026-1027.
- DEMİRKAN, Salahaddin, (1958),“Tanzimattan Günümüze Kadar Köycülüğümüz”, İş ve Düşünce, Cilt: XXIV, Sayı: 204-205, s. 6.
- .DİNÇER, Nabi, “Türkiye’de Kooperatifçilik”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim yay., s. 1283.
- DUMAN, Hasan, (1994)“Başlangıcından Karınca’ya Kadar Türk Basın Tarihine Kısa Bir Bakış”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 60, Sayı: 692, s. 46.
- ER, Celal, (1992), “Kooperatifçilikte Abide Bir Şahsiyet: Nusret Namık Uzgören”, Karınca, Yıl: 58, Sayı: 662, s. 11.
- ETE, Muhlis, (1944)“Dr. Cevdet Savran ve Kooperatifçiliği”, Karınca, Yıl: 10, Sayı: 91, s. 3.
- _____(,1946) “Siyasal Bilgiler Okulunda Yeni Kurulan Kooperatif Münasebetiyle”, Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, Ankara, Sayı: IV’den ayrı basım, ss. 1-12.

Ethem Nejat, 1323 (1907),“Memleketimiz ve Kooperatif Şirketler”, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, s. 252.

FINDIKOĞLU, Ziyaettin Fahri,(1970), “Kooperatif Eğitimi”, 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları, Cilt I, (VII. Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri), T.K.K. yay., Ankara, s.15.

GIDE, Charles,(1969) “Kooperasyonun Faziletleri”, (Çev.: Ahmed Halil), *Türkiye Kooperasyon Semineri*, Fakülteler Mtb., İstanbul.

GÖKDEMİR, Mehmet, (1946),“Köy Enstitülerimiz ve Kooperatifçilik”, Kooperatif Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 6,

GÖKŞEN, Enver Naci,(1946)“Merhum Suphi Nuri İleri’yi Anış”, Kooperatif Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 12, s. 31.

GÜZ, Nurettin, (1944),“1930’larda Basın ve Karınca Dergisi”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 60, Sayı: 692, s. 33-34.

HAZAR, Nureddin, (1981), “Kooperatif Şirketler Kitabını Kim Yazdı?”, Karınca, Sayı: 537, s. 4-5.

_____, (1992),“Kooperatifçilik Öğretimine Ne Zaman Başlanıldı”, Kooperatif Dünyası, Yıl: 21, Sayı: 251, s. 3-4.

_____, (1991),“Nusret Namık Uzgören”, Karınca, Yıl: 57, Sayı: 659, s. 18-19.

_____, (1994),“Türk Kooperatifçiliğine Hizmeti Geçenlerden: Ziya Somar (1906-1978)”, Karınca, Yıl: 60, Sayı: 686, s. 73-74.

_____,(1991), “Türk Kooperatifçilik Kurumunun Kuruluşuna Hizmeti Geçenler”, Karınca, Yıl: 57, Sayı: 653, s. 18.

BATUR, Işık, (1994),“Atatürk ve Köy Kalkınması”, İktisat Dergisi, Yıl: 30, Sayı: 345, s. 80.

İLMEN, Ruşen,(1967) “Türkiye’de Kooperatifçilik Öğretim ve Eğitimi”, Kalkınan Dünya,Sayı: 21,s. 4.

- İMECE, Basri, (1973),“Milliyetçilik ve Milliyetçiliğin Kooperatifçiliğe Olan Derin Etkisi”, Kooperatifin Sesi, İstanbul, Sayı: 15, Yıl: 2, s. 14-15.
- İVGİN, Hayrettin, (1985),“Ölümünün 40. Yıldönümünü Bitirirken Dr. Cevdet Nasuhi Savran”, Karınca, Sayı: 578, s. 27.
- KANSU, Ceyhun Atuf, (1979),“Atatürk ve Toprak”, Atatürk ve Toprak – Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, T.T.K., yay., Ankara.
- Mehmed Zeki, 1330 (1914), “İktisatta İnkılâp”, (Muharriri: Ahmet Cevad), İctihad, ss. 231-233.
- Mehmed Zühdü,1331(1921), “İktisâd-ı Milli”, Türk Yurdu, Yıl: 4, Cild: 8, Sayı: 6, s. 2616-2617.
- MEMİŞ, İhsan, (1987),“Basın ve Kooperatifçilik”, Karınca, Yıl: 53, Sayı: 602, s. 29-30.
- MÜLAYİM, Ziya Gökalp Mülayim,(1958),“Ziraat Fakültesinde Zirai Kooperatifçilik Dersi”, Karınca, Yıl: 25, Sayı: 263, s. 11-12.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver, (1982),“Türk Kooperatifçiliğinin Temeltaşı Uzgören’le Sohbet”, Karınca, Sayı: 542, ss. 11-13.
- NEJAT,Ethem, 1323(1907), “ Memleketimiz ve Kooperatif Şirketler”, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,s.252
- OĞUZHAN, Oktay, (1993),“Türk Kültürüne Yabancı ve Kooperatifçiliğe Uzak Bir Bakan: Durmuş Fikri Sağlar!”, Karınca, Yıl: 59, Sayı: 682, s. 42-43.
- ÖZÇELİK, Ahmet,(1994) “1929-30 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri”, Kooperatifçilik, Sayı: 104, ss. 5-7.
- _____, (1992)“Uzgören Tüketim Kooperatifi”, Karınca, Yıl: 58, Sayı: 662, s. 13.
- ÖZSOY, Yahya,(1996) “Köy Enstitülerinde Öğretim Programları”, Köy Enstitüleri, Amaçları, İlkeleri, Uygulamaları, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara.

SAĞOL, Ragıp,(1968) “Değerli Kooperatifçi Z. Fahri Fındıkoğlu ile Bir Konuşma”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 35, Sayı: 381, ss. 15-17.

SAKA, Remzi, (1965), “Muhittin Birgen (1887-1952)”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 32, Sayı: 346, s. 2.

_____, (1974)“Prof. Dr. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu”, Karınca, Yıl: 41, Sayı: 455, ss. 2-4.

_____,(1963-1964), “Yusuf Saim Atasagun”, Karınca, Yıl: 30, Sayı: 322-323-324-325, s. 13-16, s. 25-27, s. 21-22

SÜRGEVİL, Sabri, (1993),“Tariş Tarım Satış Kooperatifleri Ortaklarıyla Yapılan Anket”, Tariş Tarihi, (Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı), İzmir.

TAN, Nail, (1994)“Karınca 60 Yılı Nasıl Geride Bıraktı?”, Karınca Kooperatif Postası, Yıl: 60, Sayı: 690, s. 69.

TEKELİ, Turan, (1992),“Büyük Kooperatifçi Uzgören’in Birinci Ölüm Yıldönümü”, Karınca, Yıl: 58, Sayı: 662, s. 12.

_____, (1938),“Okul Kooperatifleri – Kooperatif Okullarıdır”, Karınca Kooperatif Postası, Sayı: 46-48, ss. 1-3.

TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyet Döneminde İktisâdi Düşünce”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay., Cilt: III, s. 635-636.

_____, “Milli İktisâd”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: III, s. 741.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Zirai Kooperatifler”, 1931 Birinci Ziraat Kongresi, s. 1987-1988.

TUFAN, Aslan, (1939),“İhracat Yasağının Kaldırılması ve Yeni Ticaret Vekilimiz”,İktisâdi Yürüyüş, Sayı:1

TUNCER, M.,(1944), “Zirai Kalkınma – Kredi Kooperatiflerinin Hakiki Kooperatif Olmaları İçin”, Yeni Asır, 11 Ağustos 1944.

_____,(1945), “Milli Kalkınma – Kooperatifçilikte Gerçek İmkânlar Bulabilir”, Yeni Asır, 13 Ocak 1945.

UZGÖREN, Nusret Namık,(1936)“Ankara Bahçelievler Yapı Kooperatifi Nasıl Doğdu?”,
Karınca, Sayı: 29/30.

_____, (1954)“Esnaf Kefalet Kooperatifleri”, Karınca, Sayı: 205.

_____,(1969), “Prag Şehbender Vekili Bedri Tahir Bey Tarafından Tanzim Olunan
Rapor”, Karınca, Sayı: 388, ss. 1-5.

YILDIRIR, Özlem,(1993), “İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ve Aydın İncir Müstahsilleri
Kooperatifinin Yeniden Canlanması”, Tarış Tarihi, (Türkiye Toplumsal ve
Ekonomik Tarih Vakfı).

YURDAKUL, N. Salih, “İktisâdi Devletçilik Telakkisi ve Kooperatifçilik”, *Toprak*, Cilt:
1, Sayı: 2, Aralık 1948, s. 10-11İzmir,ss. 66-78.

YÜKSEL, Hadi, (1943)“Cumhuriyet Yıllarında Kooperatifçilik Yayınları”, Karınca, Yıl:
9, Sayı: 84, , s. 12.